

**BIBLIOTHECA STUDIORUM HUNGARICORUM
IN ESTONIA**

**ARANY JÁNOS BALLADÁI
JÁNOS ARANYI BALLAADE**

Tõlkinud ja kommenteerinud
Fordította és magyarázta

SANDER LIIVAK

sander@eki.ee

See fail on järgmise raamatu parandatud järglane:
Ez a fájl a következő könyv javított utódja:

Arany János balladái. János Aranyi ballaade
Tõlkinud Sander Alfred Liivak
Tartu 1999
Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia
ISBN 9985-9092-5-9
ISSN 1406-1465
208 lk

Sarja Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia toimetab Tõnu Seilenthal.

Luuletuste tõlkimist on toetanud Eesti Kultuurkapital, raamatu ilmumist Helsingi Ungari Kultuuri- ja Teaduskeskus.

Raamat sisaldab ka teoste originaaltekstid ning Balázs Nyilasy (Kolozsvár / Cluj-Napoca) ungarikeelse artikli „Arany János balladái” („János Aranyi ballaadid”, lk 199–205).

Sander Liivak (sünd 1972) on Tartu Ülikoolis 1998. a kaitsnud bakalaureusetöö „A magyar ütemhangsúlyos vers észtre fordítása” („Ungari taktilis-rõhulise värssi eestindamine” (juhendaja Péter Pomozi). Töö tulemused võtab kokku artikkel „Ungari taktilis-rõhulisest värsist”, Akadeemia 2001 (XIII aastakäik), nr 3, lk 548–557.

Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia sorozatot Tõnu Seilenthal szerkeszti.

A fordítómunkát Eesti Kultuurkapital alapítvány, a kötet megjelenését pedig Helsinki Magyar Művelődési Központ támogatta.

A könyv még a művek eredeti szövegét, valamint Nyilasy Balázs (Kolozsvár) magyar nyelvű cikkét „Arany János balladái” (199–205. o.) is tartalmazza.

Sander Liivak (szül. 1972) Tartui Egyetemen 1998-ban védte meg A magyar ütemhangsúlyos vers észtre fordítása c. szakdolgozatát (témavezető Pomozi Péter). Munkája eredményeit Ungari taktilis-rõhulisest värsist (A magyar ütemhangsúlyos versről) c. cikke összegzi: Akadeemia 2001 (XIII. évfolyam), 3. sz., 548–557. o.

Sisukord

<i>Gyula Juhász: Laul János Aranyist</i>	1
Valge Panni	2
Rozgonyi naine	3
Emand Ágnes	6
Bálint Török	10
László V	14
Egeri neid	16
Mátyási ema	21
Jank Sibirjani	24
Klára Zács	27
Rüütel Bor	30
Szondi kaks kannupoissi	32
Walesi bardid	35
Maisilüdimine	39
Sillaõnnistamine	42
Rahvalaul	45
Punapea-Rébék	46
Surnulekutsumine	49
Pildinäitaja	52
Selgitavaid märkusi	57
Valge Panni (Szőke Panni, 1847)	57
Rozgonyi naine (Rozgonyiné, 1852)	57
Emand Ágnes (Ágnes asszony, 1853)	58
Bálint Török (Török Bálint, 1853)	58
László V (V. László, 1853)	60
Egeri neid (Az egri leány, 1853)	61

<u>Mátyási ema (Mátyás anyja, 1854)</u>	63
<u>Jank Sibinjani (Szibinyáni Jank, 1855)</u>	63
<u>Klára Zács (Zács Klára, 1855)</u>	64
<u>Rüütel Bor (Bor vitéz, 1855)</u>	65
<u>Szondi kaks kannupoissi (Szondi két apródja, 1856)</u>	65
<u>Walesi bardid (A walesi bárdok, 1857)</u>	66
<u>Maisilüdimine (Tengerihántás, 1877)</u>	67
<u>Sillaõnnistamine (Hídavatás, 1877)</u>	68
<u>Rahvalaul (Népdal, 1877)</u>	68
<u>Punapea-Rébék (Vörös Rébék, 1877)</u>	68
<u>Surnulekutsumine (Tetemrehívás, 1877)</u>	69
<u>Pildinäitaja (A képmutogató, 1877)</u>	70
<u>János Aranyi ballaadide tagamaid</u>	71

Gyula Juhász: Laul János Aranyist

*Nagu õitsituli sügisöödel palab,
vaimuna me maadel loidab János Arany,
soendab meid ta valgus,
selle õnnistatud hella tule ääres,
ungarlased, kaegem haudmaailma pääle
lootuses, täis valvsust.*

*Loites kaugelt üle mereavaruse
paistab Arany täna läbi hämaruse,
väisab homseid aegu:
ungarlaste homset, mis kui püha, särav
lapsuke Petlemmas naeratades värab
unelmais meil praegu.*

*Vana ajapuu on varsti lehist paljas,
kuid maailma vaatab õitsev igihaljas
Aranyi puu võra,
Ungarimaa mullas sügaval ta juured,
oma uhket latva õelas marutuules
taevalaeni tõstab.*

*Langeb täht, maa vappub, imeaasta käes on,
aga jõed on jooksmas, aga seismas mäed on
ja meil Tema on veel,
kuni meil on Arany, tema kuldne kõne,
siin ei hävi lootus, elu, Sõna, Mõte,
ungarlaste Homne!*

*Meie aga, sõbrad, käigem surnuaias,
trööstisõna toovast ülestõusmisajast
laulgem tema haua.
Kõlagu ta vaim kui kellad lihavõtteil
uutes lauludes, mis aul ja võidurõkkeil
ungarlane laulab!*

1920

Valge Panni

Valge Panni istub jõude,
varsti uhkelt lendu tõuseb;
isa põld ja härjavärsid
kõik vigaano peale läksid.

Mure veel ei murra taati:
laps on preili poolest saati,
vana ise särab õnnest,
saanud lahti orjapõlvest.

Pole lõikust, pole kündi,
ainult hoia vakka-tündrit:
mõisnik annab kõik, mis vaja,
opman minema ei aja.

Valge Panni sõidab Pesti,
kõrges majas elab hästi;
näe, mis mure murrab taati:
tütar sattus pansionaati!

Pansionaadis põli parim:
peened preilid, kaunitarid;
noorhärрад, husaarid kenad
käivad külas pidutsemas.

Mis on lahti, valge Panni?
Oled noor veel surma tarvis;
kuhu su kaks roosinuppu
pildilt kadusid nii ruttu?

Mis on lahti, kulla Panna?
Närbunud lill, käsi anna,
tule, viin su niidumaale,
hingekosutust sealt saame.

Panni vaikib, kõssis, jõude,
kaltsudes, siis lendu tõuseb:
vii mind, isa, vii niidule,
õiehtes kalmistule.

1847

Rozgonyi naine

Ballaad

„Kuhu, kuhu, kallis kaasa?”
„Lahingusse lähen:
türklane on Galambócis,
aega on tal vähe.”
„Oota, oota, kallis kaasa!
Ära nõnda rutta:
astun ainult silmapilguks
riietumistuppa.”

„Armas naine, kaunis naine,
ega mind sa ründa?
Raudne soomusrüü sul rõhub
pehmeid õlgu, rinda;
hoiad rasket mõõka kartes
värisevais käsis:
mida otsid, habras naine,
sealt, kus relvatärin?”

„Mina, ustav ungarlanna,
sealt, kus relvatärin,
otsin, et võiks elus-surmas
olla sulle lähim:
mõõk on raske, aga mure
sada korda hirmsam;
soomusrüüstki rohkem rõhub
sinuta mu rinda.”

Kuldse pärlidega tanu
kiivri alla matab,
nõtke nõõrit siidipiha
soomusrüüga katab;
sametvööle paneb mõõga
teemantpidemega,
jalga pisi-punasaapad
hõbekannustega.

Meeliteleb maiustega
ratsut *Mucit* veidi;
leebed tuuled lehvitavad
merekarva kleiti;
laial maanteel, kuival maanteel
tolmupilve luues
sätendavad... välku löövad
kabjarauad uued. —

„Jumaluke, sõsarake,
oled sõtta sõitnud;
näen, et oled kauneis silmis
noole kaasa võtnud —”
„Kuningas, mu isand Zsigmond,
enam pole moodne
lasta noolega kui Kõrgus,
kui ta oli noorem.”

Galambóci piiramine
Doonau ääres algab;
pealetungid, taandumised
käivad jõel ja kaldal.
Esireas koos Rozgonyiga
elukaasa visa,
truu Cicelle võitleb, kellel
Szentgyörgyi on isa.

Türgi pagan Moravale
uue väega jõuab:
„Sõjamehed, laevamehed!
Löögem ühisjõuga!”
Emand Rozgonyi viib laeva
nende vastu kärmelt,
lehvivale kleidile hulk
kangelasi järgneb.

Kõmab kahur — võõralt riivab
osmanite kõrva,
nende laevadele lendab
pihta tuld ja tõrva;
„Vett! Too vett!” nii kisendavad
paganad kesk kuumust;
kõik neil põleb, kuigi pole
Doonaus vete puudust. —

Murat ise seda asja
naljana ei võta,
Türgi keiser suure väega
läheb appi sõtta;
sada tuhat pead on kohal:
pašad, beid ja spahid,
janitšarid, tatarlased —
parim meeste valik.

Kahju oli, Zsigmond, sinul
kohe ehmatada,
paganate juurest häbis
minna hiirerada,
hundid vahel pagevad, kuid
hambaid välgutavad;
üle jõe sa viisid rahva
karates kui varas. —

Järelväele hirmu nahka
spahid-janitšarid
ajavad: üks odasurma,
teine Doonau valib;
kand ja varvas, kuningaski
jookseb raskes vaevas;
Rozgonyi hea mõök ja käsi
talle rada kaevab. —

„Hei! Kes tüürib öösel, rüütlid,
selle laeva siia?
Või ei pääse ungarlaste
valitseja iial?”
„Mina, mina, habras naine,
olen sõiduvalmis:
istu peale, isand Zsigmond,
sina ka, mu kallis!”

Lászlóváris ungarlaste
vägi oli julgem.
Võidusõnum mööda riiki
tuule tiivul kulgeb.
Ükski sõnake ei räägi
kuningas Zsigmondist;
terve maailm, avar maailm
Cicelle Rozgonyist.

1852

Emand Ágnes

Ballaad

Emand Ágnes oja ääres
valget voodilina peseb;
valget lina, verist lina,
jooksev veevool kisub leselt.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Sinna tormab väike hulgas:
mis teeb emand oja ääres?
„Kasi, kasi! Kana veri
lõuendi mul ära määris.”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Kogunevad naabrinaised:
miks me sinu meest ei märka?
„Minu täht seal kambris magab!
Ärme lähme, muidu ärkab.”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Tuleb käskjalg: “Emand Ágnes,
kohe vangimajja läki.”
„Kuidas, tuvike, võin minna,
enne kui saan välja pleki!”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Türm on sügav: kiirekiuke
vaevu sinna sisse tungib;
ainus kiir on türmi päevaks,
öö on kummitustest pungil.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Vaene Ágnes päevad otsa
vaatab seda valgust väikest
üksisilmi — ühte silma
mahub kiirekene päikest.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Sest kui vaevalt pead ta pöörab,
ümber tonditants käib maru;
kui ei oleks väikest valgust,
arvab ta, et *kaotaks aru*.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Siiski, vaat, kui tund on tulnud,
avaneb ta vangla värav:
Ágnes astub kohtu ette
nagu sobib — kaunis, särav.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Riideid seljas kohendanud,
räti hoolsalt korda teinud,
kulmukarvugi ta silub,
et ei mõeldaks: *segi läinud*.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Rohelise laua taga
istub hõbepeade rida,
vaatab teda kahjutundes,
pole süngust ega viha.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

„Laps, mu Ágnes, mis sa tegid?
Patt on kole, süül on raskust:
see, kes teo on korda saatnud,
kallim, tunnistab su vastu.”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

„Ta saab homme võllas hukka,
tema, kes su mehe tappis;
surmani sa veel ja leival
kannad oma nuhtlust vangis.”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Vaatab ringi emand Ágnes,
tervest meelest selgus tulnud;
kuuleb häält ja mõistab sõnu,
aru saab: „ei lähe hulluks.”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Aga mehe kohta öeldud
sõna näib nii segasena;
selge on vaid see, et koju
kunagi ei lasta teda.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Siis ta nuuksub, puhkeb nutma,
voolav silmavesi tuleb:
liiliatelt nõrguv kaste,
langev veepärl luige sulel.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

„Austusväärsed suured härrad,
jumalat las arm teil vaatab:
kiire töö mind ootab kodus,
vangis istuda ei saa ma.”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

„Vereplekk on minu linal,
ma pean selle eemaldama!
Oi, kui mustus jääkski sinna,
kus siis peaksin redutama!”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Pilke vahetab tark kohus,
olles kuulnud kaebust temalt.
Vaikus kestab. Suud on kinni,
ainult silmad kõnelevad.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

„Mine koju, vaene naine!
Pese verest puhtaks lina;
mine koju, andku jumal
jõudu, armu saagu sina.”
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Emand Ágnes ojas jälle
valget voodilina peseb;
valget lina, puhast lina,
jooksev veevool kisub leselt.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Asjata on lõuend puhas,
verejälgi pole sees sel:
Ágnes näeb neid ikka jälle
ning just nii, kui *tookord öösel*.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Päiksetõusust loojanguni
seisab vees ta pingi juures:
värisevat peegelpilti
rebib laine, lokke tuuled.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Virvendus veepinnal helgib
vaikseil öödel täiskuu valgel,
igavesti paugub, valgub
valge pesukurik kaugel.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Ja see käib nii ajast aega,
lakkamata, suvel-talvel;
päikses põleb kastepale,
nõrgad põlved külmast kanged.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Halliks muutub juuksesasi,
pole kaaren ega eeben;
läbisegi tekib kortse
näole, mis kord kõiki veetles.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

Emand Ágnes vana näru
ojas muudkui peseb, peseb —
valge lina tükikesi
metsik veevool kisub leselt.
Oh, halastuse isa, ära jäta mind.

1853

Bálint Török

„Palvetavad praegu,
nuttes palvet loevad
sinu abikaasa
ja kaks kaunist poega —”
Tinódi

Kuninganna Izabella Budas
ei tea, kuhu minna suures hädas:
kahelt poolt kaks vaenuväge tuleb,
sajast suunast südant piirab mure.

Kutsub kokku Buda raehärrad:
„Andke mulle nõu, hüvad härrad:
kas Jumalaema templi ristil
Türgi lipp peab lehvima või kristlik?”

Linnapea ja tosin raehärrat
vastab püha taeva nimel kärmalt:
„Juba enne hahetavat agu
tõmmatakse sinna saksa plagu.”

Sala öösi värav avatakse,
aimu pole kõrgeil ungarlastel:
Bálint Török, vend György, väejuhid!
Kurb, et neil on praegu silmas uni.

Munk ei maga, avasilmi piidleb,
Bálint ei saa vahetada riideid:
üle pea ja kaela vaenuvägi
jookseb linnast välja nagu jõgi.

Munga saadik kannab palvekirju
Süleymani kätte tasahilju —
Bálint ainult mõmiseb ja manab:
„Seegi üsna pea meid ära annab!”

Atlass-sadula seab võigu selga,
turuplatsi sõidab tuhatnelja,
suure rahvasumma sekka kappab:
„Võtke kuulda, Buda linna rahvas!

— Reetur, reetur nimi mehepojal,
löögu teda madjarite jumal,
on, kes Buda — selle vördja tapan! —
kahest ühelegi ära annab.”

— „Reetur, reetur nimi mehepojal,
löögu teda madjarite jumal,
on, kes meie Buda annab muule,
Bálint Töröki sõna ei kuule.”

Suure väega saabub metsik pagan:
temaga György maa ja võimu jagab:
Bálint meelega või kogemata
teeninud on paganate pašat.

„Doonau kahel kaldal on kaks võõrast:
vähe neile on mu ühest mõõgast:
ühte teisega — pelk endapete!
Äkki siiski,” mõtleb omaette.

Esmaspäeval päiksetõusu ajal
taevaserv on punasem kui vaja;
enne koitu Püha Jüri platsil
ungarlaste pealik ongi platsis.

Hüva hobu takka üles viskab,
juba kireb lahingute kikas;
hei, mis tahab Bálint taga nõuda
Ungari ja Türgi ühisjõuga?

Mida tahab, selle viib ka ellu,
koidutuules lipp tal tõuseb lendu,
ise aga mõõga tupest tõmbab
Bálint Török, Enyingi hea sangar.

Lai on vesi suures Doonau kraavis,
sinna ära, sõge tšehh, küll traavi!
Läheks ta ka siis, kui kaldaid poleks,
vee asemel põrgutuli põleks.

Juht ka ise hukatusse tormab,
häbi talle südamesse torkas:
kui ta seda välja sealt ei tiri,
jooksu pealt tal rinnust voolab veri.

Bálint Török, Enyingi hea rüütel!
Ära oma vaprusega kiitle,
paganal saab varsti sinust villand,
mungalegi oled pinnuks silmas.

Õela munga nõu on reetlik, autu,
aina kaevab, kaevab seda auku,
mille sisse langeb Buda linnus,
Bálint Törökitki ootab silmus.

Kui on võidurikas lahing möödas,
Süleyman ta kutsub lõunat sööma:
„Poeg, mu Bálint, ungarlaste pealik,
veeda minu seltsis õhtupoolik.

Tule, võta kaasa minu juurde
Izabella poeg, su riigi suurmees:
isa järel minust saab ta isa,
orvupõlve pärast ta ei kisa.”

Bálint juurdleb: kas on mõtet minna?
Või on parem jääda Buda linna?
Miski nagu ütleks sosikeeli:
ära mine, Bálint, Türgi leeri!

„Aita, Bálint,” palub kuninganna,
„oma last ma mungale ei anna,
tema käes mu pojalt oleks kole,
pühal isal rinnus südant pole.

Sulle annan, truu ja ustav alam!
Sul Torbágyis kaks last juba elab:
nagu üks neist istuks nüüd su sülle,
kui nii hoiad, loovutan ta sulle.” —

Sultanite lõuna kestab kaua,
kuni ainult *must kohv* aurab laual;
Bálint Török siia-sinna vahib:
„Sisse piiravad meid janitšarid!

Vaata, poeg, mu väike kannupoisu!
Näed sa Buda maanteel tolmu tõusu?”
— „*Laupäeva* värav seisab valla,
palju türke voorib Buda alla.”

„Vaata veel, mu kallid kannupoisu;
ons mu silmad vanadusest loiud?”
— „Kuninganna Izabellat lossist
reeturite vägi välja tassib.”

„Kolmat korda vaata, kannupoisu;
parata ei saa ma, mis seal toimub...”
— „Torni tipust rist on võetud ära,
selle asemel suur poolkuu särab.”

Hüva käsk on sultan Süleymanil,
kui ta käsib Verbőczy Istváni:
„Riigi kohtunikuks hakkad sina;
Bálintile ütlen ühe sõna.”

Siis ta käsib munka mustakuubset:
„Rinnalaps vii ära ema juurde;
riigi valitsejaks hakkad sina;
Bálintile ütlen ühe sõna.” —

„Hei! Kas see on tähtsam kui üks teine,
et ta pärast *Mohácsini* käime?”
„Eszékisse jõuame, siis, poju,
saadan ma sind austusega koju.”

„Hei! On sõnal pikkust juba nädal,
Eszékini ulatub see Budast.”
„Poeg, mu Bálint, kannata veel vähe —
Nándorist me edasi ei lähe.”

„Süleyman, su võimul pole piire,
Nándoriski on sul kibekiire...”
— „Oled peni, aga juba ketis,
et sa mind ei hammustaks, va petis!”

Ootab vaest ja vaikselt kirub vaenlast
koduläve ees kaks kena vaeslast:
hommikuti lähvad tänavale
vaatama, kas isa veel ei tule.

Ootab vaest ta kallis, kaunis naine:
küünarnukke rõhub lõua paine;
võtab kätte mehe valge pildi,
nutab, et nad eal ei kohtu ilmsi.

Seitsmetornilise keldris kükib
Bálint Török kaua, ihuüksi;
vaikselt vanaks jääb ja vanuigi
surm ta niidab mullapinna ligi. —

21. jaan 1853

László V

Kottpime, must on öö,
lõunatuul tantsu lööb,
hää Buda lossi pääl
pronkskikas kriuksuhäält
teeb tornis teravalt.

„Kes on see? Mis ta teeb? —”
„Selg keera, maga veel,
mu László, kuningas:
hoovihm on vaibumas,
see taobki akent sul.”

Pilv katkeb kärinal,
lööb tuld ja vetevall
ta põuest alla vaob,
vaskrenne pidi kaob
see Buda tornidest.

„Miks kihab rahvahulk?
Kas nõuab *vannet* mult?”
„Kõik rahvas, kuningas,
on vait kui surimask,
vaid *taevas* müristab.”

Raudahel kõlksub veel,
tal puudub peremees:
vang müüri mööda taas
— üks väike pilveraas —
on alla roninud.

„Hah! Kette rebivad
Hunyadi jõmpsikad —”
„Miks kardad, käskija?
László ei ela ja
laps, tead, on vangis veel.”

Sügavalt mäe alt
võib tulla väesalk;
nii vargsi tõttavad,
talt elu võtavad...
Kanizsa, Rozgonyi.

„Veel lisa vahtisid,
Mátyásil eriti!”
„Vaid Mátyás ongi jäänd,
kuid teisi vange säääl
ei ole kusagil.”

On pilved taandunud
ja vihur taltunud,
veepinnal väreleb
musttuhat tähekest,
siidpehmel Doonau jõel.

„Eest ära! Kuni saab!
On kindlam Tšehhimaal.”
„Miks hirm on sinu sees?
Vait seisab iga mees
maa peal ja taeva all.”

Tukkujad tukuvad,
hulkurid hulguvad;
ka lehe krõbinat
käskjalaks tõlgivad
Kanizsa, Rozgonyi.

„Kas kaugel on veel piir?
Mul iga hetk on piin!”
„Siit, isand, üle saab,
miks karta: *meiega*
on kaasas laps, see vang.”

Tukkujad ärkavad
ja hulkur võpatab;
mets mühab tuuleta,
kõu kõmab pilveta
ja kaugel välku lööb.

„Oh anna, anna vett
üks tilk, mu ustav tšehh!”
„Siin on külm karikas,
joo, László, kuningas,
see kosutab... kui *haud!*”

Löö, neima rusikas:
on Tšehhi maa peal vang
ja *sees* on kuningas,
tal sinna jääbki sark,
kuid koju tuleb vang...!

Egeri neid

Ballaad

I

Kassa kaljulossi saalis
pidutsesid tšehhi röövlid;
sogane uus vein pokaalis:
juttu alustasid paaris.

Ütles üks: kui majesteetlik!
Ütles teine: magus, meeldiv!
Õnnistan nii heldet kanti,
maad, kus sellist veini anti!

Ütles *Telef*, sünge päalik:
„Küll on kibe! Kehvalt käärind!
Selles lürpes pole kirge,
Egeris see oleks virre.

Egeri piiskopi kelder
laeni täis on veini kallist:
kehva tšehhi ta ei salli,
aga poolakaga trallib.

Hobustele, tee, tee!
Üles, jooma, rõõmus sangar:
papp ja kapp, see ikka annab,
külalisi käib tal harva.”

Nagu pilv või kaarnakari,
nagu tuulehoog või vari,
mustendav ja valjult praaliv
röövlivägi kaugel traavib.

II

Neiu juurde Egerisse
lendab lind ja palub sisse,
toksib aknal, keksib, hüpleb,
keelitades talle ütleb:

„Ava aken, kaunis piiga!
Sajab lund ja külm teeb liiga,
tuule eest ei kaitse räästas:
ava kiiresti ja päästa!”

„Ei ma ava akna riivi,
sest et üksi kodus viibin;
lahke lind nüüd juba magab,
öökull luusib akna taga.”

„Kull ma pole, see on kindel,
pigem püü, kes paeltes sipleb,
ustav armastuse kuller,
kelle kallim saatis sulle.”

„Noh, kui nii, siis las ma vaatan,
vaene lind! Ma akna paotan;
eks, sa värised seal väljas,
külmas tuules, suures näljas.

Noh, kui nii, siis ulu alla
tule, ma teen akna valla,
ma teen ukse, akna valla...
Soojad pihupesad valla!”

III

Piiskop Rozgonyi lossi uks on valla,
neljast aknareast valgus langeb alla,
madjar poolakat rõõmsalt vastu võtab:
uued tuttavad, vanad hüvad sõbrad.

„Elagu Ulászló! Elagu Hunyadi!”
Mürtsub muusika, saadavad trummarid,
neile kõlab pill, kõlksub joomaastja;
tantsu vihvavad poolakas ja madjar.

„Hei, te sangarid, rüütlid tantsutuuris!
Verd voolab väljas, verd voolab ruumis!
Linn on leekides!... Tuld on näha kaugelt,
kahjutuli teeb siingi õhtu valgeks.”

— „Kus on minu mõõk?” — „Kus on minu sadul?”
— „Appi, aidake, ma ei seisa hobul!” —
„Mul oli damaskus” — „Minul sarlakverev” —
„Minu petšeneeg oli kõige parem.”

„Hei! Nüüd, sangarid, koera *peksma* lähme!
Teiseks korra jääb sadul, soe ja pehme!
Ükstakõik, kas ratsa, *käpuli* või jala —
oht on juba siin, otse meie majas.”

Aken kliriseb, maha kukub värav,
kaunist veini täis joob end saali põrand,
kaunist punast verd täis on libe põrand:
tšehh on juba sees, loss on rõövli päralt!

IV

„Mis see mühab, kuuled?” — „Tugev tuul on õues.”
„Mis see klopib, kuuled?” — „Süda sinu põues.”
„Ära mine välja, László, seal on vilu:
seeski suurest külmast väriseb mu ihu.”

„Mis mul karta, kallim? Peagi tõuseb päike;
sinu tuvi südant araks ei tee äike:
sõdurid on väljas, Poola László mehed,
piiskop Simonyi vein neil ei mahu pähe.”

Noormees läkski välja, oli seda tarvis!
Südame kuum veri lume ära värvis,
voolas teele, purskas lävepaku jääle,
tilgakene neiu valge rinna pääle.

Nagu tulesäde, kõrvetab see rinda,
imesooja südant laseb neil tunda:
armastaja rinda, veritsevat haava;
relva, raudse relva, neiu temalt haarab.

Kes on eales näinud välku talvekülmas,
sõjariista helki musta kesköö hõlmas?
Tuvi *kullidega* heitlevat nii hoogsalt?
Nõrga neitsi kätest punast verd nii jooksvat?

Palju maanteeröövleid hoobilt langes liiva,
ent Egeri *piigast naist* ei saanud iial:
viskeoda ots ta südamesse torkas,
särgis lumivalges kaunitl maha langes
kalli koolnu otsa.

V

Koorem seljas, jookseb röövel,
raske kandam rõhub turja;
rahvas vannub tulist kurja,
kraami taga nutab pööbel.

Aga madjar paneb vööle
mõõga, ratsu selga kargab,
talle järgneb poola sangar:
„Noh, kas kardame neid toisid?”

Tublid rüütlid, kannupoisid —
kui nad kätte saavad jooksja,
siis, no tšehh, saad alles koosa!
Miks sa sündisid maailma!

Siis sind tõmmatakse kindlalt
varese ja kaarna söögiks,
häbi märgiks, patu nõögiks
maantee lähedale oksa. —

Tšehhi ramm saab varsti otsa:
mõni langeb surmaunne,
kes saab jooksu, sel on õnne,
aga vähestel on seda.

Telefki ei leia rada
Kassa kaljulossi poole:
vangitorni keldris kooleb,
hingel patte mitusada.

1853

Mátyási ema

Örsébet
Szilágyi
kirjutas kord kirja,
armastus-
pisaraist
läbinisti märja.

Pojale
kiri sai,
Praha linna mingi,
rõõmsaid häid
sõnumeid
vangipõlve viigu.

„Lapsuke!
Ära sa
lahku Praha linnast;
lunastan
välja su
vangist igal hinnal.

Kulda ja
hõbedat
sinu eest ma annan;
koduteed
sinule
südames ma kannan.

Ära sa
lahku sealt,
minu ainus orblaps!
Kes mu poeg
on, kui õel
vandenõu läeb korda?

Andke see
kirjake
Mátyás Hunyadile,
teistele
mitte, vaid
isiklikult üle.”

Tumedast
vahast lööb
kirja peale templi;
palkonil
ootavad
kuninglikud teenrid.

„Kes küll viib
kiiremal
minu kirja Prahha?
Vaeva eest
ratsu ja
sada kullast raha.”

„Mina viin,
mina võin
nädalaga naasta.”
„Armastav
süda teeb
sellest seitse aastat!”

„Mina viin,
sõna toon
kolme päeva jooksul.”
„Armastav
süda teeb
sellest suisa kolm kuud!”

„Issake,
issake,
miks mul pole tiibu,
emalik
igatsus
kõigist rutem liigub!” —

Tuleb nüüd,
tuleb nüüd
mustasulgne kaaren;
Hunyadi
kilbi peal
istub tema naaber.

Laskus ta,
laskus ta
mustast keeristormist,
haaras siis
sõnumi
otse ema sõrmist.

„Kiiresti
järele!...
Võtke kiri linnult!”
Tuhanded
jooksevad
püssiga ta kannul.

Linde nad
lasevad
maha mitmeid sadu:
salaja,
jäljetult
kirjaviiija kadus.

Õhtuni
metsas kütt
tühja taga ajab:
südaööl
koputus
lese aknal kajab.

„Kes seal on?
Mis seal on?
Mustasulgne kaaren!
Tal on veel
kiri või
selle moodi poogen.

Punane
pitsat peal,
peenelt voldit kiri:
õnnistet,
õnnistet
on see *käekiri!*”

1854

Jank Sibirjani

Harva tuleb Serbiasse
Zsigmond, kuningas ja keiser;
Lazari poeg vojevooda
Stefan annab talle seitsmel
päeval külluslikku kosti,
austab tema mehist nime;
ei tal unu, kes on isand,
ega see, kes külaline.

Lõbus on: pill, tants ja veinid
hoiavad ta lossi virge,
siis *turniir* käib, vehklemine,
mets on tulvil jahikirge:
sarvehelid, matsid, penid
ümbritsevad kiskja salu,
pilu kitsub, vibu vingub,
täkk teeb traavi tulistjalu.

Jaht on äge, seltskond vägev,
kiiduga ei olda kitsid:
„*madjar* madjar on” Zsigmondil,
„*serb* on serb” Lazarevičil;
„Kuigi,” ütleb ta, „õukonnas
pean ma ühte väikest paaži:
sest saab *madjar*!... Erdélyst pärit,
nimi Janko Sibirjani.”

„Kuuled, Jánk...!” Kuid äkki kostab
sahin rohus, värin võsas:
suur hall susi kargab üles,
aga kaob kui veerev rõngas —
„Kuuled, Jánk! *Su kuninga* silm
seda näeb — ja see on sulle
tasuks, kui tood tolle hundi
elusalt või surnult mulle.”

Lühike on sõna — kiirelt
kõlav uhke viipe saatja:
tühjaks luuleks peab, ei kuule
seda enam väike sangar.
Kuningale, maastikule
lapse pilk veel korraks kandub,
huntki ei saa jääda seisma:
ajajad on kõik ta kannul.

Juba võtab soe ja täku
vastu lagendiku värav,
juba võssa okste sisse
kaovad nad kui võrku ära.
Jaht käib jalgsi — ratsu hirnub,
jäänud peremehest ilma;
sõnab Zsigmond: „Küll on kahju!...”
Sõnab Stefan: „Pole viga!”

Jank on jälle leidnud jäljed:
orgu, üles märke põikab,
loomarajal, kärestikus
aina ajab, lööb ja lõikab.
Kord see murdja korskab kurjalt,
hambad irvi, lõuad lahti,
kord kui peksasaanud peni
kiunub, niutsub salamahti.

Juba uluk väsib, kulub,
nooruk mitte: sama kangelt
püüab saaki, kuni susi
armu lootes maha langeb.
Kuningale, isandale
poiss veab vangi, häbipunas;
sõnab Stefan: „Pole ainus!”
Sõnab Zsigmond: „Minu jumal!...”

Minul poisile on õigus!
Puu on minu, nii ka viljad:
tagasi ta palun. Kõrgus,
täida soov, veel pole hilja.”
See ei olnud öeldud nagu
„aega on” või „tühi nõue”...
Nii sai Janko Sibirjani
kuningas Zsigmondi õue.

Varsti seal ta käe ja peaga,
Jumal saatjaks, palju tegi;
veel teist korda, mitu korda
pidas jahti *sutelegi*;
nagu püha risti kaitsja,
ülbe paljaspäise saatan,
võõra rahva sangariksi
sai aus madjarite sangar.

Nüüdki teavad, lauluks seavad
Serbia noorukid ja neiud
guslitsate hääle saatel,
mis on Sibirjani teinud.
Kuid ka madjarite huulil
tihti on ta nimi, tegu,
sest veel elab... igavesti
János Hunyadi on elus.

Apr 1855

Klára Zács

Laulab menestrel XIV sajandil

Kuninganna aed läks
koidu aegu õide:
valgeid roose, punaroose...
Musti, valgeid neide.

„Õde, kuninganna,
taevast abi anna:
seda roosi, punast roosi,
oi, kuis armastan ma!

Olen lausa haige,
süda peksab kurgus:
kui ma suren, muutun ühe
lillekese surnuks!”

„Oi, mu vend Kazimierz,
saja eestki mitte! —
Mine! Raevun... häbi pole?...
Kardan, lein on kindel!

Nüüd pean kiirustama
hommikpalvusele;
oled haige, heida minu
sametdiivanile.” —

Läheb kuninganna,
läheb kirikusse;
tema kannul kaunid lilled,
kõik ta neitsid uhked.

Palvetaks — ei oska,
meelest läinud palved;
palvehelmed koju jättis:
kes need toob nüüd talle?

„Mine, kallis Klára,
neiu, ole nobe!
Leiad nad mu palvepingilt,
kui neid sohval pole.”

Klára otsib hoogsalt,
helmeid leida loodab;
kuninganna pühakojas
nõnda raskelt ootab!

Klára otsib hoogsalt,
tund ju mööda voolab:
kuninganna pühakojas
ilmaaegu ootab.

Rohkem ta ei lähe
neitsikeste sekka:
pigem läheks surnuaeda
kalmuliste sekka.

Pigem surnuaeda,
musta mulla alla:
mitte lossi hallipäise
isa silma alla!

„Hei, tütar, tütar!
Näen, et sul on häda!
Tule, lange mulle sülle,
kallis, räägi ära.”

„Oi, isa! Ei — ei —
Kuhu tuleks minna!
Embaksin su jalge tolmu,
surnuks talla mind sa...!”

Lõunakellad löövad,
õukond läheb sööma:
siis läks vapper Felicián
kuninga peovõõraks.

Kuninga peovõõraks,
aga mitte sööma:
kättemaksuhimuline
saabel rippus vööl tal.

„Erzsébet, sa kõrge
elu mulle võlgned!”
Õnn, et kuninganna kaotab
ainult neli sõrme.

„Lapse eest su lapsed:
Lajos, Endre, koolge!”
Õnn, et Gyulafi veel sööstab
sõjariista poole.

„Kiiresti see lurjus...
Poisid kõik — Cselényi...!”
Maha löövad Feliciáni
kuninglikud teenrid. —

„Asjata ei jookse
punast verd su haavast:
mida soovid, kõrge kaasa,
valurahaks saada?”

„Nimetise eest ta
kaunist tüdart soovin;
pöidla eest ta suure poja
kohutavat koolmist;

teiste kahe eest
väi ja tütre surma;
vere eest ta perekonna
täielikku turma!”

Käes on halvad ajad,
halvad tähekogud:
Jumal hoidku suurest hoobist
ungarlaste kodu! —

1855

Rüütel Bor

Uttu kaovad päikse kiired,
kink ja lohk on hämust hallid.
Rüütel Bor on ratsul kiirel:
„Jumalaga, neiu kallis!”

Kink ja lohk on hämust hallid,
külm tuul raagus oksi lappab.
„Jumalaga, neiu kallis!”
Rüütel Bor ju kaugel kappab.

Külm tuul raagus oksi lappab,
maanteel kõnnib lõoke väike.
Rüütel Bor ju kaugel kappab,
neiul silmis nutuläige.

Maanteel kõnnib lõoke väike:
kuhu läheb? Kuhu paika?
Neiul silmis nutuläige:
isa ütles: „Pean sind naitma!”

Kuhu läheb? Kuhu paika?
Mühiseb mets öisel tunnil.
Isa ütles: „Pean sind naitma.”
piiga pageb, *pelgab pulmi*.

Mühiseb mets öisel tunnil,
käivad kummitused, tondid.
Piiga pageb, pelgab pulmi:
ütleb rüütel Bor: „Sind otsin.”

Käivad kummitused, tondid,
rahvast täitub metsik varik.
Ütleb rüütel Bor: „Sind otsin,
langend sangar, tühi vari.”

Rahvast täitub metsik varik,
vaimu-huultelt laul keeb üles.
„Langend sangar, tühi vari,
kallis peig, mind võta ühes!”

Vaimu-huultelt laul keeb üles,
pulmarongkäik algab juba.
„Kallis peig, mind võta ühes!”
„Laulatama! Oled luband.”

Pulmarongkäik algab juba,
varemetes seisab kabel.
„Laulatama! Oled luband.”
Rõkkab koor, on altar valem.

Varemetes seisab kabel,
tagasi saab vana hiilge.
Rõkkab koor, on altar valem,
surnud papp käib piduriides.

Tagasi saab vana hiilge,
tuhat lampi, küünalt vilgub.
Surnud papp käib piduriides;
töötus: kohtuvad käed, pilgud.

Tuhat lampi, küünalt vilgub —
metski väljas heidab varje.
Töötus: kohtuvad käed, pilgud;
kauni mõrsja nahk on kalbe.

Metski väljas heidab varje,
öökull huikab künka kurus.
Kauni mõrsja nahk on kalbe —
varemeist ta leiti surnult.

Nov 1855

Szondi kaks kannupoissi

On suitsevais varemeis Drégeli torn,
päev, vihase võitluse päev kuldab seda;
ta vastas mäeharjal on haljendav nurm,
sellel lipuga ehitud oda.

Kaks noormeest on põlvili maas, lautod käes,
mäel oda all, nagu see krutsifiks oleks.
All orus suur kära käib vaenlase väes,
Ali võidu auks pidulik oleng.

„Miks Szondi kaks laulikut puuduvad veel,
bülbül-suiste rooside põõsad kui taevas?
Las siduda lauludest pärlmutrikee,
mis on sobilik huuri kaela!”

„Seal haljendab mäehari, kääbas on mäel,
piik lehviva lipuga gjaur-paša haul:
seal põlvitab pärlide paar, lautod käes,
ning nutuga laulab ja laulab.”

...Kui üles läks Oroszi papp Márton, tõi
ta upsaka sõnumi raevuselt Alilt:
hea Szondi, veel halastust paluda võid!
Inimlastel siin saatus on vali.’

„Head noorhärрад! Mäe otsas puupaljal maal
ei ole teil oda all millestki laulda:
mu juurde te tulge, all käib pillerkaar,
mesimagus šerbett ootab laual. —”

„Sa, Márton, nii ütle, mu vastus on karm:
su isandalt armu ei oota eal Szondi,
tal Jeesuse käes juba valmis on arm,
otse sealt tema halastust otsib.’

„Šerbett, viigid, lõunamaa puuviljad, palm,
kõik sultani suures impeeriumis valmib,
hea lõhnaga vürtsid ja väärtuslik salv...
Täna Ali lööb võidu auks tralli!”

„Las müriseb kahur! neab paganajuht,
pomm paugub ja sadu granaate on lennus;
sööb mehi ja müüre kuum saatanahulk,
lõhub Drégeli kaljulinnust.’

„Head noorhärрад! Puhkama heitnud on päev,
ju purpurist kaftan ta õlgasid katab,
külm tuul tõuseb metsas — kuu varitseb sää!,
jäine öö kogu ümbruse matab!”

„Ta linnuse õuele tuleroaks kõik
kuld-, hõbe- ja muud aarded tassida käsib;
all hirnub ta sõjakas kimmel ja võik:
rinnal väänleb tal murtud käsi.”

„Siis — juhtus nii! Siis kukkus otsast tal see!
Suur Ali ta mattis ja kaunistas haua;
ta puhkab mäel oda all — nüüd peate te
tema asemel Alile laulma!”

„Tal olid ka laulikud, orbude paar,
said pehmed ja toredad sametist rõivad:
ta teenreid ei jätnud — ah, kuidas küll nad
surra temaga kaltsudes võivad!?”

„Teid Alile saatis... Ta hea, rikas mees;
ta man ei prae päike te tüdrukunägu,
ta telk teie und kaitseb tuulegi eest:
pojad, temaga seob teid tänu!”

„Kuis tuhandeid raius! Ja üksinda veel!
Kui bastion ta lõhutud torni all heitles:
reas langesid väesalgad hea mõõga ees,
aga vasakus käes oda veikles.”

„*Rustem* oli ise!... Ta võitles kui hull,
kui kahurikuul lõhkus kõõlused, põlved!
Ma lahingut nägin!... Kuid villand on mul:
Ali näol varsti vihaleek põleb.”

„Eks paganakorjused korjusid! Mäest
kui väikesi kive neid kaugele veeres:
ta veriselt seisis, surm polnud veel käes,
lõppu oodates triumfeeris.”

„Äh! Millal on lõpp? Kas teil kinni jääb hing,
kui metsikut gjauri te kiidate salmis?
Va kutsikad! Vitsakimp soolas on ning
Ali-isanda vangitorn valmis.”

,Las kuivada laulikut sihtinud silm,
las kärbuda pea maha raiunud käsi;
su halastust, jumal, ei vääri see hing,
kelle süüks on nii varane häving!'

Juuni 1856

Walesi bardid

Kuningas Edward Inglismaalt
sörgib hallil ratsul:
„Las vaatan,” ütleb, „mis on väärt
minu Walesi valdus.”

Kas jõge on seal, kas maa on hea,
niidul rohi tihe?
Kas on kastnud seda poegade
veri mässuline?

Kas rahvas, loodud Jumalast,
on õnne, rõõmu täis
ja higist märg kui künnihärg,
kes tema ikkes käib?

„Oo, majesteet, su krooni sees
Wales on kauneim teemant:
seks jõed ja maad, head karjamaad,
orud-mäed ta teevad.

Ja rahvas, loodud Jumalast,
on seal nii õnnis, *Sire!*
On iga laut kui tühi haud
ja tare vait kui hiir.”

Kuningas Edward Inglismaalt
sörgib hallil ratsul:
ta ümber vait on iga paik,
tumm on terve valdus.

Montgomery on loss, kus saab
öömaja kuningas;
Montgomery on peremees,
kes teda kostitab.

Liha ja kalu, maiuspalu
sada teenrit toovad,
suu ja silma kiusatusi —
vaadatagi koormav;

sealt kõike saab, mis kaunis saar
söögiks-joogiks jagab;
vaat veini täis, mis vahus käis
kaugel mere taga.

„Te, härrased, härrased! Igaüks
on klaasi tõstma arg?
Te, Walesi penid! Kuhu jääb
„elagu Eduard”?”

Liha ja kalu, laudade ilu,
hõrgutisi kõiki
näen: kuid sisimas on saatan
iga siinne mõisnik.

Te, härrased, penid kõlvatud!
„Elagu Eduard”
miks puudub? Kes mu tegusid
küll kiidaks — siia, bard!”

Üksteise otsa vaatavad
võõrad Walesi härrad;
näod nagu hirmust kahvataks
vihavimma pärast.

Jutt kurku jääb ja murdub hääl,
hingamine lakkab,
kui uksel nagu valge tui
hall bard pihta hakkab.

„Siin on see, kes su tegusid
kiidab,” ütleb tema;
relv kõlksub, koolja koriseb —
pill lööb helisema.

„Relv kõlksub, koolja koriseb,
päike upub verre,
hais öiseid kiskjaid meelitab:
sina tegid selle!

Meist tuhanded on lõigatud
auna moodi värna
ning elav korjab nuttes päid:
seda tegid sina!”

„Marss tuleriidale! Liig karm,”
nii käsib Eduard. —
„Me laul peab pehmem olema;”
ja tuleb üks noor bard.

„Ah! Pehmehuulne õhtutuul
Milfordi lahele
viib neitsi nuttu leskede
kaebuste vahele.

Neid, ära orja sünnita,
amm, ära imeta!...”
Kuningas viipab. Kohtas veel
üht tulle minejat.

Hulljulge kutsumata mees
tõuseb kolmandana,
laul kobsa keeltel heliseb,
nõnda kostab sõna:

„On vapper sõjas langenud —
no kuule, Eduard:
kes sinu nime ülistaks,
ei oleks Walesi bard.

Veel nutab lautol mälestus —
no kuule, Eduard:
on sulle needus iga laul,
mis laulab Walesi bard.”

„Saab näha!” annab kuningas
käsu kohutava
ja kõiki Walesi laulikuid
ootab tapalava!

Ta teenrid välja tormavad,
maad mööda laiali.
Montgomery suur pidusöök
niimoodi lõppeski. —

Kuningas Edward Inglismaalt
traavib hallil ratsul:
ta ümber põleb taevas, maa:
terve Walesi valdus.

Läks lauldes tulle kindlasti
ka viiesajas bard:
ei suutnud ükski ütelda
„elagu Eduard”. —

„Haa, haa! Mis mühiseb?... Mis laul
käib õises Londonis?
Lordmajori ma üles poon,
kui kostab veel üks piiks!”

Tumm vaikus; kärbeski ei tee
toas, õues suminat:
„See kaotab pää, kes tõstab häält!
Ei uinu kuningas.”

„Haa, haa! Kus pasun, vile, trumm?
Las kaigub päeval, ööl:
mu kõrvu karjub needusi
too Walesi pidusöök...”

Ent üle trummi, vilede
ning üle sarveloo
märtrite laulu müristab
viissadahhäälnene koor.*

Juuni 1857

* Ajalugu seab selle kahtluse alla, aga muistendis püsib kindlalt, et Inglise kuningas Edward I hukkas pärast Walesi provintsi vallutamist (1277) viissada Walesi bardi, et nad ei saaks oma rahvuse õilsat minevikku ülistades oma poegi õhutada Inglise iket maha raputama. *J. A.*

Maisilüdimine

Ballaad

Tuli praksub, kuma paistab kaugele,
punast suitsu tõuseb üles kõrgele;
mõni puu ta ümber seisab,
hirmsat musta varju heidab;
tule ümber koos on küla
kaunid peiud, kaunid peiad.

„Laske käia! Suur on kuhi: üks ja kaks!
Aega pole kaelakuti sosinaks.
Kes saab tõlviku, mis *punab*,
juba sügisel teeb pulmad.
— Tooge hagu! Lõke loitku,
väike tüdruk, valva tuld sa.

— Laulu-Eszti oli ilus vaenelaps,
põllutööst tal üle veel ei käinud jaks;
raske oli harjutada,
päikses ihu kõrvetada,
— külmaks kisub, tuul on vinge! —
habrast pihta kõverdada.

Nõtket pihta sirbid tal ei vaevanud,
pehmeid taldu tüükad veel ei piinanud;
nagu ümar, rinnad kõrged
nagu küpsel nisukõrrel
— kuu on täis, nüüd roomab peitu —
neiu oli aus ja õige.

Tuvi-Ferkó lambaid hoiab nõlvakul,
lambad ussikarja kehval villakul,
ise nukker... tea, kas maksab?
Vilepillgi aina nutab,
— Bodré ajab rebast taga —
kui ta Laulu-Esztrit saadab.

Laulu-Eszti — põllule läks välja ta,
lõikajate juurde heitis puhkama;
ent kui uni saabus nendel,
küla taha jooksis kergelt,
— metsseakari tuhnib „kütist” —
neiud, ärge seda tehke!

Marjaokstes linast kleit tal rebeneb,
okkad-tüükad kiskvad sääred verele;
kus ta käib kui kurjad vaimud,
kui kõik sulased on uinund?...
— Oi, kui palju tähti sajab! —
Ärge seda tehke, neiud.

Tuvi-Ferkót tüüdanud on rohumaa,
otsib uut ja pilligi ei puhu ta;
Esztril, kes ei käi ta kõrval,
nahk on kalbe, laulud kurvad:
— kastet palju, muudkui langeb —
jumal teab vaid, miks ta nutab.

Nukrameelselt kõnnib, uitab väljadel,
ükski töö ei tule enam välja sel;
öö on pikk ja päev on poolik,
süda ohkab — üht vaid soovib:
— *vuhisegu* töö te kätes! —
surm, tee mulle pehme voodi.

Sügisudu maale laskus üleöö,
Adonyis on käsil juba maisitöö;
Laulu-Eszter eal ei tule:
kolis ära kalmistule;
— kell lööb kõlksu, *see* on Lombár! —
andke andeks kadunule.

Tuvi-Ferkó kauaks ajaks koju läks,
kuulis, kuidas vaesel Laulu-Esztril läks;
surnuaiale teeb käike,
sadagu või paistku päike:
— *huikab* juba, töötab häda! —
„Puhkavad siin mullas jäises.”

Ferkó ise sängis ei saa uinuda,
kinnisilmi täiskuu valgel jalutab;
kõrgelt-kaugelt pillimänge*
sekkub Laulu-Eszti häälede,
— lahti maast! Näed unes teda —
laulab nii, et: „Tule! Lähme!”

* Väljas magavad inimesed arvavad sageli, et kuulevad pea kohal õhus läbitungivat kummituste muusikat ja (deemonlike) muusikute lendamist mingis suures, laias parves. *J. A.*

Ferkó jookseb otse üles künkale,
küla kellatorni otsa viib ta tee;
 roniks veel kolm-neli vaksa,
 pea käib ringi: tea, kas maksab?...
 — Adonyis lööb kaksteist korda,
 kauem rääkida ei jaksa. —”

Tuli raugeb; poisid kasukatele,
neiud õlgedele teevad aseme;
 kõrgel õhus teispool pilvi
 lendab lina, sellel pilli
 puhutakse mõtiskledes
 unenäos või suisa ilmsi.

15. juuli 1877

Sillaõnnistamine

Poiss ütles: „Kaks või mitte ühtki!”
Kaart jookseb; lauale läks leht...
Ei tagasi saa võtta ühti:
on viimne panus juba teht.
„Noor elulootus ongi pehk.”

Kaart jättis jooksu — poisil läigib
kuum highelmes otsa ees.
On panus läinud!... Mängur käibki
— kel üksi, *lootuset*a meel —
nüüd hilja öösi rännuteed.

Uus sild jõe kohal kõrgub kangelt,
veel lehvib lippe kirevaid:
usk pühitses ta täna rangelt
ja rongkäik laulel lõbusail:
ta nimeks „Püha Margit” sai.

Poiss jõuab keskele, kus viimne
neet meistritel on silda lööd;
kõik nelja linna tornikiivrid
reas piitsutavad südaööd —
all tähed tuhanded kui söed.

Kui kellad löövad piudi-paudi,
üks jänehäälne, teine peen,
ta *pahupidi* tähti naudib,
hulk varje kerkib lainte seest:
laps, neiu, noormees, vanamees.

Pead kerkivad, ei tea, mis teha,
käib ringi uudishimus silm,
siis ilmub vee alt terve keha,
kõik hõiskavad: „Ennäe, *uus sild* —
kõik õnnistama, rõõmus ilm!”

„Hei, tulge!... Tuvikesed, teie!”
Luikvalgeis rõivais peig ja neid
veel sülelevad sillal seistes:
„Ka surnult lahku ei saa meid!”
Ja langevad — kui eluteil.

Aplaus käib. „Miljonäril täitub
nüüd aeg: no julgelt, vanataat!” —
„Kui kõik mu võlglased on läinud,
on aus, kui lähen mina ka!”
Veepeegel all on jälle klaar.

Siis kutsumata tema perra
veel tuleb kolmas, neljas ka:
„Ma olen kaotanud *quaterno*!”
„Ja mina au — mis sest, et ta
sain neljakümne aastaga.”

Ring pruunis laines rõngaid riivab,
kui rahvast neelab jõgi lai.
Üks poiss veel tuleb: „Käisin *priimas*
veel eile; raha otsa sai,
ei antud: kargan jalamaid!”

Aus rauk, kel habe lumivalge,
kesk silda lööb haigena:
„Mind toitis *see*, kui olin kange,
nüüd aga väeti olen ma!” —
Ta võta, vetepillerkaar!

Tuim nägu pooles mingis, kõhtu
suur proua kannab, õnnetu:
„Kuis piinab elu, hommik, õhtu —
vaid kinni-lahti riietu!”
Ka selle neelab lainte suu.

Üks vingus mehekogu kaua
teeb kära, naerab, kortsus kulm:
„Ma *olen* marssal, kelle saua
Napoleon kartis nagu tuld!”
Käib ringi sosin: „See on hull!...”

Üks kasimata poiss ta selga
seal kargab, valjult rõhatab
ja kaasa lennata ei pelga:
„Mind meister ootab rihmaga —
eks näis, mil armu annab ta!”

„Ma olen rikas,” hüüab teine,
„ning rohkem naudinguid ei tea! —”
„Ma olin talle truu veel eile
ning Alfréd võttis õe mult hea!”
Kõik lähvad teele hanereas.

„Duellil kukkusin ma läbi:
must *kuul*, sa mine kõige ees!”
„Ma unustasin au ja häbi
ja näe, sai kättemaksuks *see*:
ma valin peiuks Doonau vee. —”

Ei enam üksi: suures peres
välkkiirelt, tummalt karglevad
nad nagu lennukalad meres
või linnud, kui need tõusevad
tuul tiivus, lendu parvena.

Kui hiigelsilmast pisar langeb,
hiidvetemull all tantsu lööb;
poolkaares isetapulaager
kui veskiratas keerleb öös;
Doonau nad võidab, ära sööb.

Poiss vaatab pealt... ta silm on pime,
meel segi, enam neid ei näe;
ent siis, kui tihedamaks tihe
veekeeris paisub, kõigest väest
ta tunneb: vool tal haarab käe.

Sel tormil pole vastupanu,
ei ühtki väge ilma pääl —
see nõiaring on murdumatu. —
Kui kell lööb *üks*, sild tühjaks jääb
ja vaikib viimne linnahääl.

22. aug 1877

Rahvalaul

Doonaul ujub allavoolu lodjake,
lodyake,
laulu, vilepilli, guslitsat ja torupilli
kostab selt;
juhhei! On lastiks punav õun ja aprikoos,
juhhei! Szentendrest Kevvi sõidab mõrsja noor!

Punaõunad müügiks lähvad Budapesti
turule,
nendest ehitakse Kevis pruudiks punapõskne
neiuke:
juhhei! On alles tanu uhke, suur ja lai:
ükskõik kui palju alla mahub armsamaid!

Kevi kõrts on koidust saati tuubil täis,
tungil täis:
seal Jovan lööb kolo, pihus valgub verest tilkuv
vahe väits:
juhhei! Täis usse oli õun, mil punas koor,
pruut oli kena küll, kuid see-eest ainult h—.

Doonaul ujub allavoolu lodjake,
lodyake,
vintis kisa-kära, needus-vanne, *davorija*
kostab selt:
„Juhhei! Ju paistab Aleksinac, Knjaževac,
sina, Kevi-Rác, kunagi ei näe mind taas!”

28. aug 1877

Punapea-Rébék

„Punapea-Rébék läks üle
kitsa purde, lendas sealt —”^{*}
Kuivatab nüüd varesena
sulgi papli oksa peal.
Kellele ta ütleb *kár!*,
seda tabab kahju, *kár*:
kõss, paskaak!

Tema’p oli see, kes keetis
Pörge Dani viisukoort,
kuni sel sai naiseks võetud
Tera, Sinkó tütar noor.
Nüüd on riidu läinud nad,
Dani kurdab: kahju, *kár!*
Kõss, paskaak!

Pörge Dani teda juba
teretada häbeneb,
kui saab kätte, viskab välja,
kükitama lävele,
aga ta käib salaja,
naisele vaid ütleb: *kár!*
Kõss, paskaak!

Teeskleb, nagu võtaks kuulda
kauni kaasa tarka nõu:
„Ärme teeme kodusõda,
ärme kärgime kui kõu,
liiderlik ei ole ma.”
Rebi-tädi ütleb: *kár!*
Kõss, paskaak!

Teinekord toob valge raha,
räti punase või muud:
„Säh, mu tüdruk! Kosutagu
magus vein su südant, suud:
vagatseda on sul *kár!*
— „Tulgu pealegi kasnaar!”
Kõss, paskaak!

^{*} Need kaks rida on katkend rahvajutust. J. A.

Kisklemist ja kodutüli
jätkub, terav püsib keel;
riid ei kosta teistre perre:
Pörge Dani talub veel.
Kätkigi on olemas.
Väljas ütleb vares: *kár!*
Kõss, paskaak!

„Naine, kurat, laps vii kohe
tema isa taresse —
ei! Su tee (kus mu püss on?)
lasen maha varese.”
Lind ei iitsatagi: *kár!*
Silmagi ei pilguta.
Kõss, paskaak!

Uudis levib üle küla:
„Teate, mis on juhtunud?
Pörge Dani laskis *varest*,
Rebi-tädi kukkus puult!”
Temast kahju poleks ka,
kuid ta naaseb linnuna.
Kõss, paskaak!

Tapjat taga ajab kohus:
mis peab Dani tegema?
Läheb tee, redutama,
kitsast purret ületab.
Vastu tulebki kasnaar.
Vares hõikab neile: *kár!*
Kõss, paskaak!

Purre kahe jaoks on kitsas,
Dani ei saa kaduda,
veel üks hetk ja alla vette
miski kukub plartsuga.
Märjad ilmad, sügav kraav.
Vares näeb ja ütleb: *kár!*
Kõss, paskaak!

Redutaja elab piinas,
võpatab, kui liigub hein:
katsub vinnas püssikukke,
röögatab: „Seis, harjusk, seis!”
Vares vastab talle: „*Kár!*...
Ripud võllas, va bätjaar!”
Kõss, paskaak!

„Lõunat sööma, kaarnad-rongad
kambakesi, üheskoos!
Jätke puutumata ainult
silmad, need on minu noos.”
Oli must kui sitikas:
naine nutab: „Ikka *kár!*
Kõss, paskaak!” —

Punapea-Rébék läks üle
kitsa purde: lendab veel,
ühest vareslinnust teise
hing on igavesti teel.
Kellele ta ütleb *kár!*,
seda tabab kahju, *kár*.
Kõss, paskaak!

26. sept 1877

Surnulekutsumine

Kord Radványi pimedast metsast
leiti surnuna Bárczi Benő,
oli pikk, terav puss südames tal:
„Jõhker vägivald, julm veretöö —
vaata, jumal, ja mõrtsukat löö!”

Isa käsul ta lossi viidi,
saali, mis oli külm nagu jää;
ei pestud, ei rüütatud siidi:
mitu päeva ta vedeles sääl
veres lihtsa puulavatsi pääl.

Neli tapprimeest valvama säeti:
„Ükski hing siia tulla ei või!...”
„Ent kui ema või õekene väeti
tuleks leinama?” — „Tagasi kõik;
minu käsku peab kuulama mõis!”

Saalist saali käib hiilides kurbus,
naiste nuuksumist ruumid on täis. —
Isa kullina „surnule kutsub”
pitsatkirjaga halbu ja häid:
haava veritsus vastab, eks näis.

Saali varjab must kalevikangas,
südapäevalgi pime on sees.
Surnu ümber on seismas kui sambad
küünlad, krutsifiks, papp, *ametmees*:
ruumi valgustab tuhm vahaleek.

„Kui tal vaenlasi oli, nad tulgu!”
Kõik kutsutud saabuvad reas;
tühi töö! Haav üldse ei tilgu,
kui nad ükshaaval mööduvad peast.
„See pole... too pole mõrtsukas seal.”

„Kes siis?...” nii hüüatab pahane Bárczi,
„nuhtluse ära on teeninud ta;
kui ma ka endale süükoorma saaksin,
põlist verd vabalt lasta ei saa —
kõiki, kes elavad, kahtlustan ma!”

„Tulgu siis sõbrad, vaadaku teda!”

Siseneb mitu head sõjameest:
valus on näha neil noort, verist keha,
kui pole lahingus langenud see.
Bárczide poeg ei veritse veel.

„Tulgu ka õukond! Väiksed ja suured...”

Tulgu Bárc-küla, viimne kui vend!”
Isanda käsul kõik käivad ta juures,
nutuga talle näitavad end.
Haavast ei tule tilkagi verd.

„Tulgu ta ema! Õbluke õde!”

Tütarlaps kaugelt kiljatab: aih;
emake embab, pisarad põsel,
ulgudes poega... Tummaks jääb laip:
veri on kuivanud — tumepruun laik.

„Tulgu üks kaunis naisolend siia —

Abigél Kund, ta salane arm!”
Tuleb — silm välgub, kui *pussi* näeb piiga;
kivistub nägu, juureks saab jalg
— punast verd purskab noormehe arm.

Jõudmata oiata, tilkagi nutta,

õudusest tardumas südame soon,
peremees lavatsi poole ruttab;
ametnik otsuse kuuldele toob:
„Sina ta tapsidki, neiuke noor!”

Kaks korda karmit kõlavat sõna

nõiutult kuulab, siis sosistab neid:
„Bárczi Benõt ei tapnud mina —
tunnistab Taevas ja kõik ta väed! Ei:
minult vaid pussi sai minu peig.

Juba mu süda ta armu juhtis —

tõkkeid meil pole, ta teada võis siis,
ikkagi minult üht „jah”-*sõna* tahtis,
muidu end tappa lubas just nii.
Naljaga andsingi noa: no mis siis!”

Neid kisub metsikult noatera ihust

välja, ta silm pillub tavatut tuld,
naerab ja nutab, pikk puss välgub pihus,
siis tõttab minema kiirelt kui kull.
Keegi ei puutu, kui oleks ta hull.

Juba ta väljas tänaval silkab,
julgeb veel laulda ja tantsida;
laul on tal lõbus: „Oli kord plika,
kes ainult nii mängis poisiga,
nagu kass hiire või rotiga!”

27. okt 1877

Pildinäitaja

Lugulaul

Kuula, rahvas, pilti vaata
keset Debreceeni laata!
Ükskord juhtus hale lugu
— heldis vaga rahvasugu —
kurval ajal sai see teoks;
tegin sellest uue laulu
tänavaastral teie jaoks.

Siin on esimene joonis:
isa krahvipreilit noomib,
näete nuhtlust, näete needmist,
et üks tudeng talle meeldib,
et ta seda armastab,
kellesse ka musti kingi
pühkida on alandav.

Näete, näole süttib isal
ürgne ülbust, sügav viha!
Tütar nagu kerge kaste
vaikib — väriseb, on kalbe
või kui räägib, räägib nii:
lahkuda ei saa, vaid surra,
siis on hallpea murest prii.

Teine pilt: kuis lossi tuleb
krahvi kutsel vaene tudeng.
Seal ta seisab südilt, sirgelt,
pole argust, pole hirme,
ainult alamaadlist ätt:
sellepärast ta ei vääri
krahvipreili kaunist kätt.

Nõnda talle karmilt kisab
krahvipreili kallis isa —
ega anna aastat, kuudki,
aeg on täis, küll leidub uusi.
Maailm on ju suur ja lai.
Kummardab, kuid paigal seisab
poiss, kes hundipassi sai.

„Härra krahv! Te laps on minu,
kogu tema hing ja ihu;
miski meid ei aja lahku,
palun tema kätt ja vastust,
 olgu „ei” või olgu „jaa”;
au ja vara pole vaja:
 ainsas särgis võtan ta.”

Hoobilt pakane ei leebi:
käigu välja: kutsub teenri.
Vana pilt on saanud otsa:
(vaadake mu kepi otsa)
 uue peal on preili, kes
kiljatades „Ainsas särgis!”
 isa ette varises.

Poissi tassivad haidukid,
tütrel valgest juuksetutist
haarab isa, viskab tema,
nagu laps ei oleks oma,
 tudengile järele. —
Lossis pole nendest miskit
 kuulda tagantjärele.

Küla servas õlgne katus
neile varjupaika pakub;
seal neil oleks rõõmus elu,
kui nad tunneks *tööd* ja tegu:
 loodusreeglid paluvad,
laulu lõpus kostab ohe:
 „Kasvõi onni mahuvad.”*

Kas ta käsi, peen ja pehme,
passib pesupali vette?
Kas ta vaksa mõõtu vööga
tuleb toime toore tööga?...
 Mehel nõrk on magu, sool:
haput piima ta ei salli,
 kurgust läbi käib vaid koor. —

* „Sest kaks õnnelikku armunut
mahuvad väiksesse onnigi.”

Sügisõhtul küünla paistel
krahvihärja tukub, laiskleb;
väljas sajab, korsten ulub,
puhub tuul, üks teener palub,
pisarsilmi sosistab:
„Väravas on kerjusnaine,
meie preili oli ta.”

„Talle penid peale aja!
Pole tütar — pole vaja!”
— See on kõige kurvem maaling,
mida lapseootel daamil
pole paslik vahtida,
muidu juhtub nii, kui preilil,
kes jäi koerte jahtida.

Möödub tali, aasta veereb,
krahv lööb lulli, kõik kaob meelest;
päeval jahil, ratsarajal,
õhtul otsib rõõmsa maja,
kus on lõbus seltskond koos,
kus saab aega surnuks lüüa
veidravõitu mänguhoos.

Lauakirjast lugu pidas
siin ja seal veel mõni isand
viiekümne kuuendamal.
Pliiats peitub lauajalas,
selle ümber koondudes
kirjutavad nähtamatud
vaimuväed teispoolsusest.

Kaunid huuled kõnelevad:
„Krahv ei julge juttu teha
vaimuga.” Krahv lauda paitab,
naeratab: laud nihkub paigast,
sõrmist kukub tinapomm,
paberile tuntud käega
„Verón” kirjutatud on.

Tuuletõmbest üleõla
vaatab krahv ja kuuleb sõna:
„Ah!” Ta laps on selja taga,
mitte elus — vari vaga
kahvatuna, kaltsudes,
kätel — suikunult või surnult? —
enneaegne lapsuke.

„Ma ei süüdista sind väga,
tõin su lapselapse näha;
meil on kehad ühteagu
metsikusse laande maetud —
näe, kui elaks, tore poeg;
tema hing jäi ärkamata,
veel ei olnud õige aeg.”

Nagu see, kel õudne uni,
isand kogeleb ja sonib;
ümberringi sõõris seisjad
peavad teda narriks, veidraks,
keelepeks käib taevani;
krahv on läinud — teda ei näe
ükski seltskond iialgi.

Läheb, keerab ukse lukku,
tihti surnud tütart kutsub;
kostab läbi lukuaugu
ainult see, mis *tema* lausub,
nagu preili püsiks tumm;
huulilt huulile käib sosin:
„Pst!... Me krahv on püsti hull.”

Ei: veel tarka juttu ajab,
teeb ja käsib, kord on majas;
ent kui lauakirja proovib,
haava salvitseda soovib,
tütar ilmub kes-teab-kust:
palub, palub põlvitades:
kuidas leida lepitust?

„Ma ei ütle „annan andeks”,
võimet needuseks ja vandeaks
pole mul; kui olin liha,
see ei kütnud minu viha,
mind on murdnud valu, tusk;
lunastada saab sind jumal,
tal on *rohkem* halastust.”

„Ütle vaid, kus on su keha?
Lasen sinna risti teha;
kabel kaitsku seda mulda,
uhke torni üle kuldan:
puhka rikkalt, mõnusalt.”
„Kuhu ajasid mind hurdad —
metsas on mul õdusam!”

Näitan veel üht pilti, viimast:
marmorkivist kirstuhiiglast
(palju konte peitub kastis);
suguseltsi vapp on tahvlil
tagurpidi, nagu näed:
hauda eal ei tehta lahti —
enne kui on viimnepäev.

25. nov 1877

Selgitavaid märkusi

Valge Panni (Szőke Panni, 1847)

Aranyi varasemaid, kõrgperioodi eelseid talupojaballaade, kirjutatud koduses Nagyszalontas. Tihedast sidemest rahvaluulega annab tunnistust ka lihtne rahvalik värsivorm (algkeeles kahetaktiline kaheksasilbik).

Vigaano — XIX sajandi algul moes olnud pikk ere siidkleit, saanud nime hispaania tantsijatari María Vigano järgi. (Mõnikord tähendab sõna *viganó* hoopis sama ajastu moodsat lühikest seelikut.)

Pansionaat — lõbumaja eufemistlik nimetus (*nevelő* 'kasvatusasutus').

Rozgonyi naine (Rozgonyiné, 1852)

See ballaadlik romanss ühendab isikliku, intiimse tunde (naise ja mehe vahelise armastuse) ühiskondliku kohusetundega, armastusega kodumaa vastu. Sõjakus ei ole naiselik omadus. István Rozgonyi abikaasa ei järgne mehele sõtta mitte niivõrd vihase võitlejana kui oma mehe armastava kaitseingli ja elupäästjana.

„Rozgonyi naise” subtekst on pärit László Szalay „Ungari ajaloo” II köitest, mis ilmus teose loomisaastal: „Stefan Lazarević [vt „Jank Sibirjani”] sai 19. juunil 1427 surma. Eelmise aasta lepingu põhjal pidi nüüd (...) 17 kindlust tagasi minema Ungari kroonile (...); aga Doonau paremal kaldal Orsova ja Végszendrő vahel asuv Galambóc oli tollal juba türklaste käes. (...) Zsigmond kindlustas Nándorfehérvári [Belgrad], ja kui Galambóci vastas oli valminud tema Lászlóvár, valmistus ta 1428. aasta kevadel sõjaks türklaste vastu. Tema vägi ulatus Pozsonyi krahvi István Rozgonyi juhtimise all kolmekümne tuhande peani. (...) Aprilli lõpus laskis ta rünnata Galambóci maismaal ja veel. Moravast Doonausse saabunud Türgi laevad laskis ta süüdata, ja siin teenis Rozgonyi abikaasa, Szentgyörgyi krahvisoost Cecília endale surematu nime. Oma galeerilt, mida ta ise juhtis, süütas ja uputas ta mitu Türgi laeva ning võttis oma mehe kõrval märkimisväärselt osa kindluse piiramisest. (...) Mai lõpus lähenes Murat tohutu väega Galambócile. Üllatunud kuningas, julgemata Murati ligi sajatuhandelise väega rinda pista, tegi türklastega kaupa, et nad laseksid tal tagasi tõmbuda. (...) Osa ungarlaste jõude oli juba teisel kaldal, kui Murati mehed relvarahu murdes ründasid Zsigmondit ja tema varuväge. Kuningas võlgnes Rozgonyile (...) tänu oma elu eest; viimane haaras ta ka endaga ühte paati.”

Arany on Cecília (Cicelle) osatähtsust veelgi suurendanud, omistades temale ka osa ta mehe teeneist. Sündmustik on kooskõlastatud aja ühtsuse draamapõhimõttega.

Galambóc — endine linnus, praegune küla Doonau paremkaldal (serbia Golubac).

Muci — armas (ungari).

„*Kui ta oli noorem*” — Zsigmond oli tollal 60-aastane. Vihje nii sellele, et kuningas oli noorena juba kaotanud ühe lahingu türklastega (1396 Nikopoli all), kui ka sellele, et ta oli olnud suur naistekütt.

Cicelle — Cecilia nime ungaripärane teisend.

Morava — Doonau parempoolne lisajõgi, Serbia tähtsaim jõgi. Suubub Doonausse Szendrő

all, rooma linna Margumi varemete lähedal, Contra-Margumi vastas. Margumi all toimus 285. aastal otsustav lahing Carinuse ja Diocletianuse väe vahel. Samas paigas sõlmiti rahu, mis muutis Ida-Rooma kuningas Attila maksualuseks. Linna hävitasid samuti Attila hunnid. (Moravat ei tohi samastada Doonau samanimelise vasakpoolse lisajõega, mis algab Moraaviast ja suubub Pozsonyi [Bratislava] lähedal.)

„*Võõralt riivab osmanite kõrva*” — esmakordselt kasutati Ungaris tulirelvi.

Murat — kolmas Türgi sultan Murat I (valitses 1362–1389).

Paša — Türgi kõrgametnik, mitme maavalduse omanik.

Bei — Türgi kõrgem ohvitser.

Spahi — Türgi ratsaväelane, kes teenis tasuks oma maavalduse eest.

Janitšar — Türgi eliitjalaväelane XIV–XIX sajandil.

Tatarlased — krimmitatarlased. türklaste vallutatud rahvaste hulgast moodustasid tavaliselt just nemad luuresalgad ja osa kergeratsaväest.

Szent-Lászlóvár — kindlus Doonau vasakkaldal Morava suudme vastas (tõlkes ‘Püha László linn’). Valmis 1428, praegu varemeis.

Emand Ágnes (Ágnes asszony, 1853)

Ballaad jutustab lihtsa talunaise hulluksminekust. Ágnes laseb armukesel tappa oma mehe, kohkub tema verest ja saab sellest eluaegse kinnisidee, painavama kui mistahes vangistus. Lina peseva naise pilt läbib teljena kogu teost (esineb 1., 20. ja 26. salmis). Ágnesi ainsat soovi, et Jumal ta kinnisideest vabastaks, väljendab ballaadi refrään (refraáni kasutab Arany suhteliselt harva). Teos tahab öelda, et igas kuriteos peitub karistuse tuum ja üksainus hetk võib muuta kogu elu õnnetuks.

Kriitik Pál Gyulai (1826–1909) andmeil oli Arany Gesztis, kus ta 1851 töötas koduõpetajana, näinud vaikset hullu talunaist, kes hommikust õhtuni pesi ojas pesu. Kaudsemat eeskuju võis anda vereplekki karteve Lady Macbeth ja Chamisso luuletus „Die Jungfrau von Stubbenkammer”. Ballaadi põhjal on Gyula Erkel ja Sándor Lukácsy kirjutanud „algupärase rahvatüki kolmes vaatuses” (1879).

Halastuse isa — väljend Pauluse teisest kirjast korintlastele (1,3).

„*Et ei mõeldaks: segi läinud*” — kurjategijad teesklevad tihti hullumeelsust, et pääseda karistusest; Ágnes, vastupidi, tahab, et teda ei peetaks hulluks. Sellega suurendab ta kaastunnet enese vastu, mis kasvab veelgi, kui selgub, et tapja polegi tema ise, vaid tema armuke ehk võrgutaja. Ágnes ei mõista teda (seegi suurendab tema süütust).

Kaaren — mustade juuste võrdlus Ülemlaulust (5,11).

Bálint Török (Török Bálint, 1853)

Romansi sugemetega ballaad näitab XVI sajandi Ungari kahevahelist asendit. Ajal, mil riik jookseb kahe vaenlase vahel verest kuivaks, saab ungari väejuhist õnnetute rahvusvaheliste suhete ohver. 1541. aastal ilmusid Buda alla korraka Ferdinand I kui ka Süleyman II vägi. Kuninganna Izabella väejuht, osav diplomaat Bálint Török tahtis sakslased ja türklased omavahel tülli ajada. Puhkeski lahing, mille võitis Türgi vägi. Sultan laskis Izabellal elusana Budast lahkuda, aga Bálinti viis Konstantinoopolisse vangi.

Teose allikaiks on Antal Verancsicsi ladinakeelne ajaloouurimus ja viimase ungari rändlauliku Sebestyén Tinódi Lantos’i (u 1510–1556) ajalooline laul „Péter Príni, István Majlát’i ja Bálint Terek’i vangipõlvest”. Sellest laulust pärineb ka moto. Arhaiseeritud stiil

laseb tunda tegevusaja vaimu. Ballaadis kujutatud sündmuse käsitlevad ka Zsigmond Kemény'i (1817–1874) ajalooline romaan „Karm aeg” (*Zord idő*, 1862) ja Géza Gárdonyi „Egeri tähed” (*Egri csillagok*, 1899–1901).

Bálint Török — ungari kõrgeaadlik, algul Ferdinand I, hiljem János Szapolyai pooldaja. Nelikvõimu aastal 1540 oli ta riigihoidja ning imikueas Zsigmond Jánosi eestkostja.

Török tähendab ungari keeles türklasi.

Izabella (1519–1559) — Poola kuninga Zygmunt Jagiello tütar, 1539–1540 kuningas János Szapolyai naine, nelikvõimu aastal üks valitsejaid ja poja eestkostjaist.

Püha Neitsi (algupärandis Jumalaema) kirik — tuntud ka Mátyási kiriku nime all, sest selle kuninga ajal oli ta kõige hiilgavam. Kirikus toimus hulk kroonimisi, seal laulati Mátyás kuninganna Beatrixiga. Ühes aknaorvas on tänini säilinud Hunyadi kaarnaga vapp. Türklased muutsid kiriku 1541 mošeeks, kus sultan Süleyman tänas Allahit Buda hõivamise kordamineku eest. Pühakoda on alati olnud Buda peakirik. Et seda hooldasid saksa tsunftid, pidasid saksa soost linnakodanikud seda oma „emakirikuks”. Kuninganna Izabella, Ferdinandi pooldaja, ootab saksameelselt raelt muidugi vastust, et kiriku torni tõmmataks saksa lipp.

Linnapea ja tosin raehärrat — õnnetuks peetav arv (13) viitab siin ka sellele, et saksa kodanikud tegid 13. juunil 1541 katset sokutada linn austria väejuhi Roggendorfi kätte.

„*Sala õõsi värav avatakse*” — saksa kodanikud avasid värava Ferdinand Habsburgi sõjaväele.

Vend György (frater; perekonnanime järgi Utišević ehk Martinuzzi; 1482–1551) — kuninganna Izabella varahoidja ja suurim usaldusalune, horvaadi väikeaadlist tõusnud ungari riigimees, kes püüdis Ungarit uuesti ühendada Habsburgide ülemvõimuga, lastes neil türklased maalt välja kihutada.

„*Vaenuvägi jookseb linnast välja*” — linna ungarlastest kaitsjad löid saksa kodanike poolt salaja sisse lastud vaenlase tagasi.

Süleyman II Suur — Türgi sultan 1520–1566, suur impeeriumi laiendaja, vallutas peale Ungari ka Pärsia ja Mesopotaamia.

Enying — linn Balatoni idatipu lähedal Fejéri komitaadis.

Sõge tšehh — Habsburgide väes, mille türklased pagema sundisid, teenis palju tšehhe. Vrd ka Aranyi eeposes „Toldi” esinev tšehhi röövel, kes peremehetses Budas.

Juht — Wilhelm Roggendorf, kes oli juba 1530 püüdnud Buda vallutada, kuid edutult.

„*Jooksu pealt tal rinnust voolab veri*” — Roggendorf sai lahingus haavata ja suri põgenemise käigus 1541. aasta augusti lõpus Pozsonyi (Bratislava) lähedal Somorjas (Šamorín, Slovakkia).

Izabella poeg — Zsigmond János (1540–1571). Sünniaastal valiti Ungari kuningaks, vormiliselt kandis seda tiitlit 1570. aastani. 1556. aastast surmani esimene Transilvaania vürst.

„*Isa järel minust saab ta isa*” — kuningas János andis surivoodil oma poja sultani eestkoste alla.

Torbágy — osa tänasest Biatorbágyi külast Buda lähedal.

„*Kui nii hoiad, loovutan ta sulle*” — kuninganna oli sunnitud loovutama oma poja Süleymanile, aga ei julgenud seda teha *frater* Györgyi vahendusel, keda ta vihkas. Seepärast palus ta vahetalitajaks Bálint Töröki.

Must kohv — 1685 võttis Váradi (Oradea, Rumeenia) paša kohvijoomise ajal kinni oma külalise Imre Thököly ja viis ta Adrianoopolisse (Edirne) vangi. Aranyi arvates pärineb just sellest ajast ungari kõnekäänd „must leem [= kohv] on veel ees” (vrd „ära hõiska enne õhtut”). Kuigi Bálint Töröki juhtum on Thököly omast 144 aastat vanem, pole

see anakronism, sest Arany kasutab kõnekäändu autori-, mitte tegelaskõnes. Pole võimatu, et Ungari türklased jõid kohvi juba 1541. aastal. Araabias oli kohv levinud juba XV, teistes idamaades XVI sajandil, Pariisis jõodi seda esmakordselt 1669. aastal.

Laupäeva värav — praegune Viini värav Budas, nimetatud ka Juudi väravaks. Selle juures peeti igal laupäeval laata.

„*Kuninganna Izabellat (...) välja tassib*” — sultan andis Izabellale Ida-Ungari ja Transilvaania. Kuninganna lahkus Budast 5. septembril ja kolis Lippasse.

Poolkuu — Jumalaema kirikust tehti tõepoolest mošee, kus 2. septembril palvetas ka sultan.

István Werbőczy (õieti Werbőczy, 1458–1541) — Szapolyai partei poliitik, kes oli olnud juba riigikohtunik, kantsler, asehaldur ja sai hiljem János Szapolyai kuninglikuks kantsleriks. 1514 valmis tema peateos, seadustekogu *Tripartitum*. 4. septembril 1541 nimetati ta Buda paša kõrvale ametisse linna ungarlaste ülemkohtunikuna, kuid juba 17. oktoobril suri, tõenäoliselt mürgitati.

„*Sina hakkad riiki valitsema*” — vend György juhtis Izabellale antud riigiosa 1551. aastani.

Mohács — kroonikad mainivad sultani peatuspaikadena koduteel Pécsi ja Eszékit (Osijek, Horvaatia), ent Arany valis sümboolse kohanime: Bálint Török oli osa võtnud hukatuslikust Mohácsi lahingust, mille 15. aastapäeval (29. augustil 1541) langes Buda türklaste kätte.

Nándor — Nándorfehérvár ehk Belgrad (ungari *fehér* ‘valge’ + *vár* ‘loss’). *nándor* tähendas ungari keeles ‘bulgaarlast’ (kasutusel ka eesnimena). 1521 oli Bálint Török Belgradi, tähtsaima Ungari–Türgi piirikindluse baan (ülem), kes loovutas lossi Süleymanile, tollasele türklaste väejuhile.

Seitsmetorniline — osa Bütsantsi-aegsest Konstantinoopoli ringmüürist, kindlus, mida türklased kasutasid algul janitsaride kasarmuna, hiljem poliitvangide vanglana.

„*Surm ta niidab mullapinna ligi*” — Bálint Török suri vangistuses 1551.

László V (V. László, 1853)

Ballaadi aineks on sõnamurdja kuninga hukkumine. László V oli vandega kinnitanud, et ta ei puutu langenud János Hunyadi poegi, ent laskis nad ikkagi koos sõpradega vahistada, hukkas vanema poja László ja viis noorema, Mátyási, Tšehhimaale vangi.

Aranyi allikas on Ungari esimese ilmaliku krooniku János Thuróczy ladinakeelne „Ungarlaste kroonika” (1487), mis jutustab XV sajandi ajaloost. Thuróczy kirjutab: „(...) just siis, kui päike jätkas teed maa all, tol pilkasse pimedusse mattunud ööl, mis järgneb vahetult Kristuse püha ihu päevale [see katoliku püha langes 1457. aastal 16. juunile], tabas Buda lossi paduvihm ja selle kõrgete müüride vahele suletud vangid pääsesid Alhévízi poolsest küljest lossi järsku seina mööda kahe lina abil alla laskudes kõik vabaks, ainult krahv Mátyás ja Péter Modrák jäid edasi kuninga vangistusse. Kui kuningas László sai vangide vabanemisest teada, võttis ta seda väga südamesse ja mitte ainult tema, vaid ka need, kelle kohus oli vange valvata, olid selle üle ehmunud. Riigis valitsesid ka mainitud Sebestyén Rozgonyi ja László Kanizsai hulga sõjameeste ja suure suguseltsiga. Seepärast lahkus (...) kuningas viivitamata Viini linna. (...) Lõpuks, olles veidi aega Viinis veetnud, siirdus ta Tšehhimaale ja jättis krahv Mátyási Viini lossi tugeva valve alla. Kui ta aga Praha lossis nautis kuninglikku luksust, tabas teda äkki raske haigus. (...) Kas tema surma põhjustas surmav mürk, mida anti talle riigi valitseja Jiří z Poděbradi käsul, või lihtsalt sõnus Issand ta ära, ei oska ma kindlalt öelda. (...) Kuningas László sai aga surma (...) aasta pärast seda, aga selsamal päeval, mil ta oli andnud krahvidele Lászlóle ja Mátyásile mainitud vande. Ta maeti sinnasamasse Prahasse piiskopkonna toomkirikusse.”

Teose ülesehitus on meisterlik: paaritud stroofid kannavad jutustust ja paarisstroofid dialoogi. Selle võttega ühendab Arany ballaadi eepilise ja dramaatilise alge. Taolist kahe rööbiti kulgeva, teineteisest üsna sõltumatu teksti põimimist kasutab ta ka „Szondi kahes kannupoisis”.

László V — Ungari kuninga Albert Habsburgi ja kuningas Sigismundi tütre Erzsébeti poeg (1440–1457). Sündis pärast isa surma. Krooniti imikueas Ungari ja 1453 Tšehhi kuningaks. Tema asemel valitses János Hunyadi, hiljem lapse onu Ulrik Cillei.

„*Tuul lõunast tantsu lööb*” — lõuna pole Budas sage tuulesuund. Ehk vihje türklaste ohule?

„*Kas nõuab vannet mult?*” — 23. novembril 1456 kinnitas László V Temesváris (praegu Timișoara) vandega, et László Hunyadi, kes oli Belgradis tapnud Ulrik Cillei, pole karistatud. Kuningas võttis Hunyadi pojad oma vendadeks.

Vang (...) on alla roninud — Hunyadi vangistatud poolehoidjad kasutasid tõepoolest äikeselist ööd lossist põgenemiseks.

„*László ei ela*” — 16. märtsil 1457 hukati János Hunyadi vanem poeg László Budas Püha Jüri väljakul. Hunyadi vastased olid kuulutanud mitmele vangistatud Hunyadi-pooldajale surmaotsuse, kuid viisid täide ainult ühe.

„*Laps, tead, on vangis veel*” — János Hunyadi noorem poeg Mátyás, sündinud samuti 1440.

Kanizsa — László Kanizsai, ladina kroonikais Ladislaus de Kanysa. Arany kasutab silbi võrra lühemat nimekuju ilmselt rütmi pärast. Vennad Kanizsaid ja Sebestyén Rozgonyi kuulusid Hunyadi võimu pooldajate leeri.

„*On Tšehhi maa peal vang*” — László V põgenes ebakindlate sisesuhete tõttu Prahasse ja võttis kaasa Mátyási.

„*Sees on kuningas*” — László V suri kohe Prahasse jõudmise päeval (23. novembril 1457) ja maeti Hradčany *Svatý Víti* katedraali. Samasse on maetud Mátyási „vangivalvur” ja hilisem äi Jiří z Poděbrad (Tšehhi kuningas 1458–1471).

„*Koju tuleb vang*” — Mátyás naasis Budasse veebruaris 1458, juba Ungari kuningaks valituna.

Egeri neid (Az egri leány, 1853)

See pole puhas ballaad, vaid koosneb mitmest žanrist: ballaadilise tuuma ümber koonduvad värssjutustus, ajalooline luuletus, romanss ja rahvalaul. Ainult neljas osa on tõeline ballaad. Kuningas Ulászló I saadab Podooliasse tunginud tatarlasi välja kihutama Budast needsamad poola vabatahtlikud, kes olid taltsutanud Ülem-Ungarit laastavaid tšehhi röövleid. Teel peatuvad poolakad koos ungarlastest saatjaskonnaga Egeris, kus nad külastavad piiskop Simon Rozgonyit ja lõbutsevad tema juures mitu päeva. Sellest saab teada Kassa lähedal redutava röövlijõugu pealik Telef, tungib öösel kaitsetusse Egerisse, röövib linna paljaks, pistab põlema ning põgeneb koos saagi ja pantvangidega. Kui ungari ja poola sõjamehed end koguvad, tormavad nad tšehhidele järele, võtavad neilt saagi ja vangid ning vangistavad palju röövleid, sh Telef, kes pannakse Egeri vanglasse.

Loo taustal areneb noore armastajapaari „keelatud rõõmu” lugu. Arany sai selle teada itaalia humanisti ja hilisema Poola kantsleri Philippus Callimachuse ladinakeelsest kroonikast: „Telef, kes tollal seisis Kassa vahtkonna eesotsas, arvas, et talle on juhus sülle kukkunud, läks kerge väesalgaga teele ja jõudis öövaikuses kõvasti hobuseid kannustades kiiresti pärale. (...) tormas suure kisa-käraga magajate ja kaitsetute kallale. Kohe esimese hooga tegi ta tühjaks mitu maja ning peaaegu kõik poolakate vankrid. Kuni vastane keset lärmi, veresauna, rüüstamist ja tulekahju kabuhirmus, unesegaselt ja viinastunud suure vaevaga relvad haaras,

oli tema juba kõiksugu kraamiga, parimate loomade ja tohutu saagiga jalga lasknud. Kui ungarlased ja poolakad unest ja ehmatuses viimaks toibusid, ei olnud nende meelest raske põgenevat vaenlast kinni püüda. (...) Mõnda aega oli lahingu saatust lahtine (...) kuni Telef mehed hakkasid väsimuse sunnil taganema ja pistsid lõpuks jooksu. Vahepeal oli palju neist tapetud, Telef ise võeti koos mitme austerlase ja tšehhiga elusalt kinni ja viidi Egerisse. (...) Üks keskmist päritolu, õitsvas eas ilus Egeri noormees oli surmani armunud ea ja seisuse poolest sobivasse neiukesse, kes jagas temaga õnnelikku vastuarmastust. Öösiti, juhust kasutades, oli tal kombeks tema juurde hiilida. (...) Et linna paljaksröövimine tabas teda just keset armatsemist, võis ta uskuda, et tapma ja röövima tõttajate kära on joobnud meeste lärm, (...) ei jooksnud esimese hääle peale välja. Aga pärast ei läinud valjemaks mitte ainult relvakandjate kisa ja kära, vaid ka naiste oiged ja laste nutt, (...) ja kuigi armastatu teda tagasi kiskus ja hoiatas, (...) laskus ta läbi akna õue. Kallike, et teda välja lasta, jooksis treppi mööda järele ja tegi värava lahti. Vastane oli juba teiselt poolt kohale jõudnud. Noormees (...) kuigi oli saanud juba palju raskeid haavu, seljatas kaks röövli. Neid (...) nagu poleks tahtnud oma kallimast kauem elada, haaras ühe surnukeha ümber seisva sõduri mõõga ja raevuselt neile kallale karates (...) haavas peaaegu kõiki. (...) Lõpuks võeti ta kinni, mis andis talle põhjust märatseda, siis tõmbas ta oma kallima vöölt mõõga ja torkas endale rindu...”

Luuletaja on ajaloosündmuse rõhuasetusi muutnud. Ta esitab loo nii, nagu oleksid röövliid neiu tapnud. Ta vaikib maha, et tšehhe ajas poolakaid ründama ka autunne ja kättemaksuhimu. Nii suurendab ta lugeja kaastunnet poolakate ja ungarlaste (eriti ohvriks langenud armastajate) ning põlgust tšehhide vastu. Ballaadi idee on, et kurjad segavad heade rõõme. Kui truud armastajad ei saa enam koos elada, on nende suurim rõõm koos surra.

Teos on üles ehitatud sümmeetriliselt. Arany esitab ajaloosündmuse — raami — paaritutes (I, III, V) ja armastajate loo — tuuma — paarisarvulistes peatükkides (II, IV). Terviku raskuskese on kolmas osa, kus rõõm muutub ootamatult kurbuseks. See on kirjutatud poola nutulaulu viisile, mis sai Ungaris populaarseks pärast 1849. aasta sündmusi (vastab laias laastus väikesele Sappho värsile). Omavahel vastanduvad I ja V ning II ja IV peatüki meeleolu.

Kassa — praegune Košice Ida-Slovakkias.

Tšehhi röövliid — Ülem-Ungaris (praeguse Slovakkia alal) võimutsenud hussiidid, kes sõdisid

Ulászló vastu ning toetasid kuninganna Erzsébeti ja tema poja László V trooniletõusu.

Poolakas — Ulászló kutsus poola väe appi röövleid taltsutama ja pidutses temaga koduteel Egeris.

Ulászló I — Władysław Jagiełło, poola verd Ungari kuningas 1440–1444, langes Varna lahingus. Suutis Albert Habsburgi leske Erzsébeti (Elisabethi) võita ja troonile tõusta alles kodusõja hinnaga.

Hunyadi — János Hunyadi.

Damaskus — damaskuse teras.

Petšeneeg — petšeneegi (ung *besenyő*) tõugu hobune.

„*Koera peksma lähme*” — vrd Vana Testament, I Saamueli raamat 17,43: „Ja vilist ütles Taavetile: ‘Kas ma olen koer, et sa tuled mu juure kepiga?’ (...)”

Poola László — Ulászló I rahvapärane hüüdnimi.

„*Tuvi kullidega heitlemas*” — vrd Aristophanese komöödia „Linnud”, mille Arany on tõlkinud ungari keelde.

„*Miks sa sündisid maailma!*” — vrd Uus Testament, Matteuse evangeelium 26,24, kus Jeesus ütleb jüngritele: „(...) häda sellele inimesele, kelle läbi Inimese Poeg ära antakse! Hea oleks sellele inimesele, kui ta ei oleks sündinud!”

„*Siis sind tõmmatakse (...) oksa*” — vrd Vana Testament, II Saamueli raamat 18,9: „(...)”

Absalom ratsutas hobueesli seljas, ja kui hobueesel jõudis suure oksliku tamme alla, siis jäi Absalom peadpidi tamme külge, jäädes rippuma taeva ja maa vahele, kuna hobueesel läks tema alt edasi”.

Mátyási ema (Mátyás anyja, 1854)

Selle romansilaadse ballaadi esitrükile lisas Arany märkuse: „Muinasloo alus leidub Bonfinil.” Ronk kui tarkuse sümbol oli Hunyadi perekonna vapilind. Kroonik Antonio Bonfini arvas selle põhjal, et perekond pärineb vanarooma Corvinustest, teine kroonik János Thuróczy seostas seda Valahhia Basarabi vürstisooga. Poeet elustas vapilinnu kirjaviija rollis, mida ronk täidab sageli rahvaluules. József Teleki kirjutas uurimuse „Hunyadite aeg Ungaris” I köites (1852): „Mátyásilgi oli kuldmünne, millel riigi vapi kõrval esineb ka ronk, kes hoiab nokas sõrmust. Seda sõrmust peab ta [üks ajaloolane] Erzsébeti unenäoks, milles ta nägi ette oma poja tulevast saatust; [üks teine] seevastu selleks, et üks ronk oli varastanud Mátyási käest sõrmuse ja ta laskis selle linna lennult noolega maha. (...) Seetõttu on arvatud, et üks röövlind varastas Erzsébet Szilagyí käest tõepoolest sõrmuse.”

Värsivorm on ungari eepilise luule klassikalise vormi, kesktse suuriga 12-silbiku edasiarendus: pikk värss on tükeldatud kolmeks (3+3+6).

Mustasulgne kaaren — lind kui kõige kiiremini ja kindlamalt liikuv olend on ungari jt rahvaste folklooris sage sõnumiviija ning -tooja. Ka kreeka Hermes ja kristlikud inglid kannavad tiibu.

Jank Sibirjani (Szibinyáni Jank, 1855)

Teos — pigem romanss kui ballaad — kuulub Hunyadi-tsükliisse. Serbia pärimuse järgi oli noor János Hunyadi teeninud kannupoisina serbia despoodi Stefan Lazarevići õukonnas. Arany võis aine võtta József Teleki teose „Hunyadite aeg Ungaris” I osast (1852): „Chalkokondylase [Bütsantsi ajaloolane] järgi alustas ta sõjamehekarjääri Serbias vürsti õukonnas. Siin hakkas ta ühel suurel jahiretkel vürsti imestuseks erakordselt suurt hunti taga ajama, jälitas teda väsimatult vees ja kuival, kuni see end lõpuks kukkudes andis nahaga tükki tema meelevalda. Selle teo põhjal ennustas tema armuline isand, kui kuulus mees tast kord saab.”

Jank Sibirjani — János Hunyadi nimi serbia rahvalauludes. Neid võis Arany lugeda kogumikust, mille oli tõlkinud ja avaldanud József Székács (1836). Nimi, ungaripäraselt Szebeni, vihjab Nagyszeben’i linnale (ladina Cibinium, rumeenia Sibiu), mida on peetud Hunyadi sünnipaigaks. Szeben ja Hunyad olid kaks naaberkomitaati Transilvaanias.

Zsigmond — Brandenburgi markkrahv Luksemburgi Sigismund oli 1387–1437 Ungari kuningas. 1414 krooniti ta Saksa, 1420 Tšehhi ja 1431 Itaalia kuningaks ning 1433 Saksa–Rooma keisriks.

Stefan Lazarević — Serbia despoot (valitseja) 1389–1427. Oli algul Türgi sultani vasall, kuid aastast 1404 Ungari kuninga oma.

Lazar — Stefani isa vürst Lazar langes 1389 esimeses Kosovo polje (Rigómező) lahingus, kus türklased purustasid serblaste riigid.

Erdély — Transilvaania.

„Puu on minu, nii ka viljad” — puu = Ungari, vili = János Hunyadi.

„*Ülbe paljaspäise saatan*” — vihje türklastele (paljaksatunud peade järgi).
 „*Võõra rahva sangariksi*” — Arany viitab Gusztáv Wenzelile, kes uurimuses ungari kangelasmuistendist (1850) kirjutas, et János Hunyadi mälestus elab ka rumeenlaste, serblaste, bosnialaste ja albaanlaste seas.
 „*Serbia noorukid ja neiud*” — Székácsi raamatus leidub selle kohta kaks rahvaluulenäidet: üks „mänglev armastuslaul” ja üks „kangelaslaul”.
Guslitsa — Székácsi järgi „lihtne muusikariist, kuju poolest meenutab mõnevõrra viiulit; ainult kael on lühem, kuju munajalt ümmargune; selle üksainus keel on nagu poogengi hobusejõhvist”.
 „*Ka madjarite huulil*” — luuletaja vastus Wenzeli väitele, et „Balkani rahvad jõuavad selles osas meist ette”.

Klára Zács (Zács Klára, 1855)

Jutustab traagilisest episoodist Anjou dünastia esimese kuninga Károly I Róberti (võimul 1307–1342) ajal. Muutus tänu lihtsusele peagi rahvalauluks. Ka Arany ise on teose hiljem viisistanud (1876). Süžee pärineb László Szalay „Ungari ajaloo” II köitest (1852): „Felicián Zács, endise Máté Csáki poolehoidja, praegu kuninga usaldusaluse mehe, (...) tütar Klára, ujedalt punastav roosinupp, oli kuninganna õuedaamide peamine ehe. 1330. aasta kevadel oli Poola kuninga Władysław Lokieteki poeg Kazimierz Visegrádis oma õel külas ning Klára lummas ilu süütas kahekümneaastases taltsutamatus noormehes metsiku tule. Neitsi langes tema liiderliku omavoli ohvriks, kuninganna teadmisel, nagu ütleb pärimus ja nagu uskus tema hallipäine isa, kelle südames kõik tunded ja ajus kõik mõtted andsid maad kättemaksuvihale. 17. aprillil, kui kuninga pere lõunatab, tormab ta saali, tõmbab mõõga välja ja tahab anda kuningannale surmahoobi. Erzsébet tõstis kaitseks parema käe pea ette — õnneks, sest ta lunastas elu nelja sõrme eest. Teine hoop oli suunatud kuninganna lastele Lajosile ja Endrele. (...) kasvatajad said pähe surmahaavad. Siis andis kuninganna laudnik János Cselényi kirkaga Feliciánile kuklasse ja lõi raevutseja maha. Kära peale kogunenud õuevahid raiusid surija tükkideks. (...) Tema poeg, kellel üks ustav teener tahtis aidata põgeneda, saadi kätte ning last ja teenrit lohistati hobusesaba otsas, kuni nad hinge heitsid. Tema tütar, õnnetu Klára, seoti tükeldatud nina ja huultega, et teha naerualuseks ta lummas nägu, ning tükeldatud sõrmedega, et kätte maksta kuninganna käe kõndistamise eest, poolsurnult hobuse selga ja teda veeti ringi linnas ja linnast väljas ning sunniti timukate poolt hüüdma: „Kes pole kuningale ustav, saab nii oma palga!” Klára õe Sebe, isand Kopai abikaasa pea raius Léva kindluse ees maha selle lossipealik, Kopait hoidis ta vangis, kuni see seal suri. (...) Lühidalt, pärast teo kordasaatmist kogus kuningas hulga isandaid enda ümber Visegrádi (...) ja laskis neil kuulutada järgmist otsust: Felicián Zács sugulased kolmanda põlvni tapetagu ja nende vara võetagu ära riigikassa jaoks. (...) Ungari suurmehed usuvad, et sellest päevast peale, kui see õudustükk nende kallal toime pandi, jättis hea õnn hüvasti nende ja nende maaga ning lõputu lein laskus nende peale.”

Arany pöördus Zácsi teema juurde tagasi poeemi „Sangarlikud ajad” 2. trükis (1863) ja „Toldi armastuses” (1879).

Menestrel — keskaegne rändlaulik ja pillimees, Ungaris kobsaar (*hegedős*).

Kuninganna — Károly I kolmas naine Erzsébet, Poola kuninga Władysław I tütar.

Kazimierz III Suur (1309–1370) — Poola kuningas alates 1333. Andis välja seaduste kogu, asutas linnu ja Krakówi ülikooli.

Felicián — Klára isa „Felisyanus filius Zaah”, Felicián ~ Bódog (ung ‘õnnelik’) Zah ~ Záh ~

Zak oli Nógrádi komitaadi maaomanik.
Lajos (1326–1382) — Károly I vanem poeg. Valitses Lajos I Suurena 1342–1382.
Endre (1327–1345) — Károly I noorem poeg. Sai isa soovil abielu kaudu Napoli kuningaks, kuid tema naine Giovanna tappis ta (Aversas). Arany on kirjutanud ballaadi „Prints Endre”.
Gyulafi — printside kasvataja, ürikuis „meister Gyula”.
János Cselényi — kuninga laudnik, esimene, kes lõi Felicián Zácsi, ja sai selle eest tasuks kogu Zácsidelt konfiskeeritud vara.

Rüütel Bor (Bor vitéz, 1855)

Kuulub kummitusballaadide hulka, millel on nii ungari rahvaluules kui ka maailmakirjanduses pikk traditsioon. Kuulsaim näide on Goethe „Erlkönig” (Arany on püüdnud seda tõlkida). „Rüütel Bori” teema — pruudi järele tulev surnud peigmees — on sellele ballaaditüübile kõige iseloomulikum, kuid värsivorm haruldane — malai pantun. Eeskuju andis Adelbert von Chamisso (1781–1838) tsükkel „Malaysische Volkslieder”.

Ballaadi nimikangelane jätab hüvasti oma kihlatuga, läheb sõtta ja langeb seal. Isa soovib tütre anda teisele mehele, aga neiu tahab saada ainult rüütel Bori omaks, põgeneb metsa ja sureb seal oma armuvalus ja kujutluspildi lummuses. Hauataguse armastuse motiiv — paar, kes ei saa ühineda elus, teeb seda surmas — esineb ka Székely rahvaballaadides („Kaks kabelilille”).

Bor — algselt müütilise hunni valitseja Hunori poeg, Attila esiisa. Sellena esineb ta ka József Katona (1791–1830) näidendi „Baan Bánk” V vaatuses. (Sarnasus ungari sõnaga *bor* ‘vein’ on juhuslik.)

„Maanteel kõnnib lõoke väike” — Aranyi seletuse järgi talve kuulutaja. Teel liikuv lõoke sümboliseerib pagevat neidu.

„Öökull huikab künka kuras” — ühe Chamisso värsi täpne tõlge.

Szondi kaks kannupoissi (Szondi két apródja, 1856)

Ballaadi teemaks on vapra sõjamehe György Szondi kahe laulikust kannupoisi õilis vastupanu. Neid ei saa ei meelituste ega ähvardustega sundida ülistama võidukaid türklasi (vrd „Walesi bardid”). Selle asemel laulavad nad oma langenud isanda sangaritegudest ja neavad vaenlast. Ballaad sisendab usku, et tõe eest võitlejad ei võitle kunagi asjata. Üksikisik võib hävida, aga tõde (antud juhul kristlik moraal ja ülev vaimsus silmitsi idamaise kõrkuse ja madalusega) pääseb võidule. Aranyi kaasaegsed nägid noortes laulikutes Petőfi võrdkujusid.

Szondi kannupoiste loo allikaks on Sebestyén Tinódi Lantos’i (u 1510–1556) laul „Buda paša Ali lugu” (1552 või 1554). László Szalay kirjutas oma „Ungari ajaloo” IV köites: „Ali saatis 9. juulil naaberkülalt Oroszist papp Mártoni Szondi juurde, teatega, kuidas kardaks paša, kui kindlus, mida praeguses seisundis on võimatu kaitsta, seni vastu peaks, kuni kangelaslik lossiülemgi oma elu kaotab. Andku niisiis varemed üle ja lahkugu rahu. — „Hilja tuleb ta selle peale,” vastas Szondi ja, pihtinud papile, saatis temaga kaks noort türgi vangi ja oma kaks laulikust kannupoissi pašale; kasvatagu paša nad kangelasteks, lasku neil tema haua kohal laulda (...) ja kangelane, lasknud kokku kanda selle, mis ta oma varandusest hindas, pistab selle põlema; talutab kohale oma uljad ratsud ja torkab nad surnuks; ja tormab juba mööda müüre sisse tungivate türklaste hulka. Saanud paremast põlvest haavata, langeb ta teisele ja võitleb ja vehib, kuni peast ja rinnast kuulide tabatuna heidab hinge. Ali mattis surnu

kindluse vastu ühe künka otsa, torgates hauale lipu ja oda, mis peavad rääkima põrmulangenud mehe kangelaslikkusest ungarlastele ja türklastele.”

Teosel on omapärane raamstruktuur: ballaad ballaadis. Sisemine laul vestab paaritutes stroofides poiste suu läbi Szondi vaprustest, välimine kannupoiste saatusest. Esimesed neli stroofi on eepilised, kirjeldades tegevuspaika, kogu järgnev tekst aga puhas dialoog (laul ja vastulaul).

Aranyi eeskujuks on olnud nii János Erdélyi (1814–1868) kui ka Gergely Czuczor'i (1800–1866) Szondi-aineline ballaad. Arany suutis teose valmis kirjutada alles kolmandal katsel: kaks esimest visandit jäid pooleli.

Szondi — György Szondi oli 1545–1552 Esztergomi peapiiskopkonna Drégeli lossi kapten.

Teemat on enne Aranyit käsitletud ka Ferenc Kölcsey.

Ali — Buda paša 1551–1553 või 1556–1557.

Bülbül — ööbik (pärsia-türgi). Sarnaneb vastava ungari sõnaga *fülemüle*. Ali-paša mõtleb poemile „Gül ve Bülbül” („Roos ja Ööbik”).

Huuri — iginoor naine, kes muhameedlasi paradiisis teenib (araabia).

Gjaur — uskmatu, mittemuhameedlane (türgi). Gjaur-paşaks nimetab Ali teener Szondit.

Márton — papi nimi on teada ajaloolase Miklós Istvánffy töödest.

Oroszi — Nagyoroszi (tõlkes „Suurvene”) küla Nógrádi komitaadis.

Šerbett — paks magus karastusjook (ungari *sörbet* ~ *serbet* < türgi *şorbet* ‘jook’ < arabia *šaraba* ‘jooma’; vrd ungari *sör* ~ *ser* ‘õlu’). Koosneb rosinatest, sidrunimahlast, suhkrust ja ambrast (kašeloti seedeelundites tekkinud vahajast lõhnaainest).

„*Sealt tema halastust otsib*” — rida Albert Szenci Molnár'i (1574–1634) lauluraamatutõlkest (1607): psalm XXXIII:11,9.

Kaftan — pahkludeni ulatuv vooderdatud pidulik meestekuub (pärsia-türgi).

Rustem — „pärsia ja türgi muistendite ülistatuim kangelane” (ajakirja toimetaja märkus ballaadi esitrüki juurde).

„*Las kuivada (...)*” — Piibli needus (Sakarja 11,17).

Walesi bardid (A walesi bárdok, 1857)

Ilmus alles 1863 ajakirjas Koszorú (Pärg), kuid oli kirjutatud kuus aastat varem, kui Ungarit külastas keiser Franz Joseph I. Valitsus soovitas talle tervituseks avaldada ametlikus ajalehes Budapesti Hírlap (Budapesti Sõnumileht) oodi. Vaatamata pakutud kõrgele honorarile ei nõustunud luuletust kirjutama ei János Arany, Mihály Tompa ega ükski teine suur poeet. Juhuluuletuse septses viimaks Kálmán Lisznyai (anonüümselt), kujunedes tõeliseks rahva reeturiks. Arany kirjutas hoopis mõistuloo, oma ainsa võõramaa-ainelise ballaadi.

Walesi bardide ainet on Ungaris esimesena käsitletud Ferenc Pulszky raamatus „Reisivisandid” (1836), kirjutades muuhulgas: „Kuigi Edward I laskis korraga hukata viissada luuletajat, et nad vanu aegu meenutades rahvast mässule ei ajaks, seisab nüüdki igal verandal harf.” Arany kasutas allikatena ka Dickensi raamatut „A Child's History of England” ja H. Blairi teost „Ossian's Poems”. Muide, juba 1852 oli ta tõlkinud šoti ballaadi „Sir Patrick Spens”. Sellelt on laenatud ka „Walesi bardide” šotipärane vorm — *Chevy Chase*'i stroof, mida iseloomustab värsside muutlik silbiarv (jambi asendab kohati anapest). Tõlkes olen osa jambe asendanud maakeelsemate trohheustega.

„Walesi bardid” on mõjutanud tugevasti hilisemat ungari kirjandust, sh andes Mária Bőrcsök'ile tõuke poleemilise luuletuse „Viissada?” kirjutamiseks.

Edward (1239–1307) — Inglise kuningas 1202. aastast. Liidendas 1277–1283 Walesi, püüdis aastast 1286 allutada Šotimaad. Wales oli algul iseseisev hertsogiriik, kuid alates 1301 on hertsogiks Inglise troonipärija.

Sire [siir] — majesteet, Inglise kuninga prantsuspärane kõnetussõna.

Montgomery — loss ja krahvkond Walesi keskosas.

„*Vaat veini täis, mis vahus käis (...)*” — et Inglismaal viinamari ei kasva, tuuakse veini mere tagant. Käärimise ajal läheb vein vahutama. Sellel pole midagi ühist šampanjaga, mida hakati tootma alles 1700. aastal.

Bard — muistne keldi laulik.

Milfordi laht — asub Walesi edelanurgas Pembroke'i krahvkonnas, seega Montgomeryst üsna kaugel. Arany laenas nime Shakespeare'i draamadest „Cymbeline” ja „Richard III”.

Lordmajor — Londoni linnapea.

Maisilüdimine (Tengerihántás, 1877)

Traagiline pastoraal, mis on üles ehitatud väga sümmeetrilise kaheplaanilise raamjutustusena. Peremehe vestetud õpetlikku lugu õnnetutest armastajatest raamib lummas pilt: noored lüdivad jahedal hilissuveööl põllul praksuva lõkke ümber maisi. Jutustaja kiilub oma kõnesse järjekindlalt repliike ilma ja looduse kohta, mis vahel haakuvad jutustatuga (vrd murdja metssiga ja armuahne karjapoiss, karjakell ja hingekell). Ballaadi teema on nagu „Rüütel Boriski” hauatagune armastus, ainult seekord järgneb noormees neiule. Ta püüab kellatorni kaudu taevasse tõusta, kuid et see muidugi ei õnnestu, hüppab tornist alla.

Teoses kasutatud rahvauskumus lendavatest muusikutest oli tuntud ka Aranyi sünnikohas Nagyszalontas. Zsigmond Szendrey kirjeldas seda 1915 nii: „Nõiad ujuvad teisipäeva ja reede ööl õhus suurel linal või pikal laual lauldes ja pilli mängides; kui keegi neid kõnetab, läheb nii, nagu hiljaaegu ühel Sándor Jámbori nimelisel mehel, kelle nad võtsid eneste sekka, sidusid talle kaela toreda paela ja pistsid suhu uhke flöödi, mida ta — kuigi polnud kunagi proovinud — oskas oivaliselt mängida; siis leidis ta kord ennast keset Árpádi metsa, kaelas hobusesaba, suus aga hobuse sääreluu.”

Karjaste ja talupoegade ühiskond on paljudel karjakasvatajarahvastel erinev. Vanas Ungaris olid pustakarjused pärisorjusest vabad ja elasid väljaspool külasid. Maaharimise orjuses vaevleva Eszti iha metsiku vabaduse järele viib ta suhtesse Ferkóga.

Ballaadi kompositsioon on täis vastandusi: ülal–all; külm–kuum; torkivad kõrretüükad töö ajal ja armastatu juurde hiilides; enne Ferkó kurbus, pärast Eszti oma jne.

„*Kes saab tõlviku, mis punab*” — punateraline maisitõlvik on haruldane nagu nelja kroonlehega ristikhein, tuues leidjale õnne.

Ussikari — mõeldud on mäletsejate maksas elutsevaid imiusse (*Trematoda*).

Bodré — koeranimi, tavaliselt Bodri. Arany kasutab *é*-list nimekuju soovimatu riimi vältimiseks. Säilitan selle tõlkes, sest Bodri jääks niisama võõrapäraseks (vrd Muri).

„*Kütis*” — Aranyi seletuse järgi: põletatud maa, mis on täis külvatud maisi ning on metsade läheduse tõttu aldis metssigade hävitustööle.

„*Oi, kui palju tähti sajab!*” — maisi lüditakse septembris, aga tähti sajab kõige rohkem augustis ja novembris, seega toimub tähesadu ebataavalisel ajal.

Adony — autor ei pea silmas ühtegi sellenimelist paika.

Lombár — tavaline härjanimi, seega heliseb suur karjakell.

Sillaõnnistamine (Hídavatás, 1877)

Selle teosega tõi Arany ungari ballaadiluulesse uue ja moodsa suurlinnateema ja ühtlasi taas elustas keskaegse surmatantsumotiivi. Ta võttis aine ajalehe uudistest. Sildadelt jõkke hüppamine oli tema kaasajal ja hiljemgi pealinlaste armastatuim vabasurmaviis. Politsei kaalus korduvalt isegi ööpäevaringsete valvepatide paigutamist sildade alla. 30. aprillil 1876 avati Budapesti teine sild — Margiti sild, mis ühendab omavahel Pesti, Margiti saart ja Buda.

Enesetapjate rongkäik meenutab Imre Madáchi „Inimese tragöödia” 11. stseeni. Taoline pilt leidub ka Heinel ja provanssaali luuletajal Frederi Mistral’il (poeemis „Mirèio”, 1859). Väga aranylikuna näib XX sajandi luuletaja György Faludy „Surmatantsuballaad” (prantsuse *ballade simple*’i vormis).

„*Kõik nelja linna tornikiivrid*” — nn neljast kaldalinnast — Pest, Buda, Óbuda (Vana-Buda) ja Újpest (Uus-Pest) — kolm esimest oli kolme aasta eest ühendatud Budapestiks (1873).

Margit — Béla IV tütar, kelle kuningas lubas anda nunnaks, kui 1241 Batu-khaani juhtimisel maale tunginud tatarlased õnnestub välja ajada. Järgmisel aastal läkski nii. Béla IV ehitas Jäneste saarele kloostri, milles Margit veetis kogu elu, tema auks sai saar uue nime. 1943 kuulutas katoliku kirik Margiti pühakuks.

„*Veel tuleb kolmas, neljas ka*” — ballaad kirjeldab 13 enesetappu (maagiline arv), lugedes armastajapaari üheks tervikuks.

Quaterno — nelikvõit lotos (itaalia).

Priima — gümnaasiumi lõpuklass.

„*Mind meister ootab rihmaga*” — täpsemalt põlverihmaga (jalatsi kinnitamiseks põlve külge), seega on poiss kingsepa õpilane.

„*Duellil kukkusin ma läbi*” — nn ameerika duellil võetakse loosi: kes tõmbab tumeda kuuli, peab sooritama enesetapu.

Rahvalaul (Népdal, 1877)

Hilisloomingusse kuuluvast talurahvaainelises lühiballaadis on kasutatud lõunaslaavi eksootikat (vrd „Jank Sibinjani”).

Kevi — Ráckeve. Budapesti lähedal Szentendres ja Ráckeves (vastavalt üles- ja allavoolu) elab tänapäevalgi serblasi ja nende järeltulijaid.

„*Kevi kõrts on koidust saati tuubil täis*” — luuletuse kirjutamise päeval, 28. augustil, oli Ráckeve kirikupüha.

Kolo — serbia ringtants laulu ja pilli saatel. Ballaad on kirjutatud selle viisile.

Davorija — purjus lärm (serbia).

Aleksinac, Knjaževac — Ungarist kaugemaid Serbia linna Doonau lisajõgede ääres (seega pääseb sinna vesitsi). Nimed said tuntuks ajalehtedest, 1876. aasta Serbia–Türgi sõja uudistest.

Punapea-Rébék (Vörös Rébék, 1877)

Ülimalt dramaatilise ballaadi sisu on teksti tiheduse tõttu raske mõista, rääkimata tõlkimisest. Rahvausund nimetab pahatahtlikke vanaeitesid nõidadeks. Nõid Rébék hukutab Dani Pörge nimelise talupoja: laseb tal naiseks võtta edeva tüdruku ja ahvatleb siis nooriku

armusuhtesse kasnaariga (opman, mõisavalitseja, ung *kasznár*). Dani tapab nii kasnaari kui Rébéki ja hakkab pustaröövliks. Rébék muutub vareseks, jälitab Danit igal sammul ega anna talle võllapuuski rahu. Kurja peletamine (vt refrään) on asjatu: kes on juba kord tema küüsi sattunud, see sealt enam ei pääse. Nõiamoori tunnevad pea kõigi rahvaste uskumused, kuid Jenő Pintér seostab seda eeskätt vene kirjanduse mõjuga.

„Punapea-Rébék” tuletab meelde arvukaid linnusümboolika näiteid teistest Aranyi teostest („Rüütel Bor”, „Egeri neid”). Need võivad pärineda Aristophanese komöödiast „Linnud”, mille Arany tõlkis 1871–1874 ja avaldas 1880, kuid lindudel on tähtis koht ka ungari rahvaluules.

Rébék — Rebeka (hellitavalt Rebi) nime rahvapärane kuju.

Kár — kahju (ungari). Jätsin selle linnuhäält matkiva sõna eestindamata nagu Betti Alver vene *няня* Puškini „Jevgeni Onegini” tõlkes.

Keetis (...) *viisukoort* (*õieti: viiske*) — võrgutatava isiku riietusesemetega toimetatav armumaagia.

„*Naisele vaid ütleb: kár!*” — Rébék tahab noorikule öelda, et kahju on oma mehega nii üksluist elu elada, kui võiks elada hoopis lõbusamalt.

Valge raha — hõberaha.

„*Vagatseda on sul kár!*” — Rébéki arvates pole sellel, kes oma iluga kogub enda ümber austajaid, kahju pattu teha.

„*Kuid ta naaseb linnuna*” — Rébékist pole kahju, ainult et sellega pole häda veel lõppenud. Häda ei saa uue hädaga kaotada, üks patt sünnitab teise. Rebi on surnud, aga oht, mille ta on tekitanud, elab edasi. Kurjakuulutatav lind käib otsekui kummitamas ja Danil tuleb lõplikult hukkuda. Seadus jälitab teda Rébéki tapmise eest; meeleheites tapab mees ka kasnaari ja hakkab teeröövliks.

Bätjaar — pustaröövel, Robin Hoodi ja Rummu Jüri aatekaaslane (*betyár*).

„*Silmad, need on minu noos*” — vares sööb Dani silmi sellepärast, et silm on röövlinnu suurim maiuspala, pealegi sihtis Dani teda enne silmaga, kui maha laskis.

„*Oli must kui sitikas*” — Dani oli ilus mustade silmadega mees, keda ta abielurikkujast nainegi tagantjärele leinab. Eelviimases stroofis peletab hüüd „köss, paskaak!” linnuparve. See hüüd võib tulla ka mehe võllapuu all seisva noore lese suust.

Surnulekutsumine (Tetemrehívás, 1877)

Surnulekutsumine ehk surmauuendus (*iudicium feretri, iudicium sanguinis*) — keskaegne poolpaganlik õigusriitus, mida kasutati siis, kui keegi oli tapetud, kuid tapja polnud teada, üks ordaaliumi (< alamsaksa *ordeel* ‘kohtuotsus’; ung *istenítélet* ‘jumalakohtuotsus’) liike. Teised sedalaadi riitused olid veeproov, tuleproov, ristiproov, liisuheitmine ja kahevõitlus. Ohvri sugulaste kaebuse või süüdistuse peale kutsus kohus, kuhu kuulus nii ilmaliku kui ka vaimuliku võimu esindaja, kordamööda surnukeha juurde kõik süüdistavad või kahtlusosalused süütusvannet andma ja surnut puudutama. Seadus ei määra kindlalt, kas süüdi tunnistatakse see, kes keeldub vannet andmast, või see, kelle käe all laip end liigutab, muudab näojumet, hakkab verd jooksuma või suust vahtu välja ajama. Arany tutvus selle rahvakombega Ferenc Balassy Székely-uurimuse ja Imre Révész’i vastusartikli kaudu, mis ilmusid 1858 ajakirjas Új Magyar Múzeum (Uus Ungari Muuseum). Surnulekutsumist esineb ka šoti ballaadides.

Ballaadi teema on salapärase mõrva süüdlase väljaselgitamine surnulekutsumise teel. Selgub, et Benő Bárczi on end ise tapnud oma kallima Abigél Kundi pussiga. Mõlemad

armastajad olid eksinud: Abigél pidas Benő tõsist sõna (enesetapuähvardust) naljaks, Benő võttis Abigéli nalja liiga tõsiselt. Järeldus on, et südamega ei tohi mängida.

Juba Aranyi eluajal vaieldi „Surnulekutsumise” repliikide järjekorra üle. Luuletaja enese sõnutsi jagunevad kõnevoorud nii (tõlge vastab algupärandile):

<i>Värss</i>	<i>Kõneleja</i>
4.–5., 12., 14.–15.	pristald
13.–14.	hellebardist
26., 30.	pristald
31.–35.	Bárczi
36.	pristald
41.–42.	Bárczi
46.	pristald
51.–52., 60.	pristald
63.–70., 78.–80.	Abigél Kund

Radvány — ajaloolises Ungaris oli tosinkond sellenimelist küla ja pustat. Ballaadi tegevusaeg ja -koht on valitud nimme hästi üldine, mittemidagiütlev. Zoltán Erős'i kirjanduslike kohanimedele leksikon (1985) peab mõrva „sünnuskohaks” Zólyomradványi lähedast metsa (see küla on praegu Banská Bistrica lõunapoolne äärelinn, slovaki Radvaň nad Hronom).

Bárczi — Ungaris laialt levinud, ohtrasti hargnenud aadlisuguvõsa nimi. Vastavat küla nimega Bárc pole olemas.

Ametmees — pristald, ilmaliku võimu esindaja surnulekutsumisel (ungari *pörosztó* ~ *pristald*, ladina *pristaldus*). Arany laenas selle Arnold Ipolyi teosest „Ungari mütoloogia” (Pest 1854). Kirikuvõimu esindas kapiitel (*káptalan*, *kanonok*).

Pildinäitaja (A képmutogató, 1877)

Arany jutustab loo krahvitarist, kes armastas vaest tudengit (krahvi kirjutajat), pildinäitaja suu läbi, andes sellele odavais rahvaraamatuis tüütuseni korratud loole värske ilme. Sääraseid lugulaulubrošüüre müüdi Ungari laatadel 1950. aastateni. Pildinäitamine, mida võib pidada koomiksi ja kino eelkäijaks, oli pärit saksakeelsetest maadest. Kõik pildid olid maalitud ühele tahvlile, neid näidati kaardikepiga laulu ja sageli ka pillimängu saatel.

Ballaadile lisab põnevust spiritistlik stseen. Lauatantsitamine ja vaimude väljakutsumine oli 1850. aastail ungari aadli seas levinud, kuigi juba hääbuma hakkav harrastus. Sellega tegeles 1853 ka Aranyi perekond Nagykörösis. „Pildinäitajas” loob spiritistlik seanss side elavate ja surnute maailma vahel ning annab krahvile teada tema tütre ja selle abieluvälise poja katastroofist.

„*Keset Debreceni laata*” — Debrecenis, pusta suurimas linnas, peeti laata neli korda aastas: jaanuari keskel, aprilli lõpus, augusti keskel ja oktoobri alguses. Iga laat kestis kaks nädalat.

„*Tema hing jäi ärkamata*” — juba Aranyi eluajal vaidlesid filosoofid ja teoloogid, kas inimelu algab eostamisest või sünnist. Arany pooldas viimast seisukohta.

„*Vapp on (...) tagurpidi*” — nii tähistati väljasurnud aadlisuguvõsa.

János Aranyi ballaadide tagamaid

Ungari eepilise luule klassik János Arany (1817–1882) on oma rahva kirjandusloos sama oluline kui Sándor Petőfi. Kahjuks pole Aranyi teoseid praktiliselt üldse eestindatud. Peale „Toldi”, „Buda surma” jt eeposte väärivad tähelepanu tema rahvapärased, kuid mitmekesise värsiehitusega, peamiselt ajaloo- ja talupojaainelised ballaadid. Varasemate ballaadide rahvuslik uhkus näib patriarhaal-idealismiliseks, ent hilisloomingus, sh 1877. aasta ballaadides küünib autor lausa maagilise realismini. Nende hulgast tõuseb esile kaks suurlinnaelu kujutust, mis mõjuvad oma draamatikaga ka praegu, pingetest tulvil ühiskonnas, ajakohaselt.

Ungari sõnakunsti suuline ja kirjalik vorm arenesid sajandeid lahus. Renessansipoeet Janus Pannonius (1434–1472) kirjutas ainult ladina keeles. Kuid juba esimestest rahvakeelsetest autoritest peale on rahvaluule mõju kirjandusele olnud suur nagu mujalgi Ida-Euroopas. Talurahva hingeelu tundvad kirjanikud (Pázmány, Balassi, Gyöngyösi, Mikes, Dugonics, Petőfi, Arany, Tompa, Gárdonyi jt) on alati lugejaid rohkem kütkestanud kui klassikalisele ja väliskirjandusele orienteeritud autorid (nt Zrínyi, Kazinczy, Berzsenyi, Vörösmarty ja Jósika).

Seoses kirjanduse ühiskondliku baasi laienemisega tekkisid juba barokiajal rahvaraamatud, mis sisaldasid peamiselt armastuslaule. Neid kuulmata poleks saanud oma šedöövreid luua suur valgustuslaulik Mihály Csokonai Vitéz (1773–1805), keda võiks vahest võrrelda Kristian Jaak Petersoniga.

Rahvaliku laululuule tähtsa liigi moodustavad kurutsilaulud. Kurutsiteks nimetati 1650–1715 Austria ülemvõimu vastu võidelnud ungari sõdureid. Paljud tollased võitluslaulud levisid trükisõnast rahvasuhtu ja vastupidi. Tuntuim kurutsilaul on 1730. aastail sündinud „Rákóczi laul”, millest nii Liszt kui Berlioz on komponerinud „Rákóczi marsi”. Kurutsiluule kunstiväärtuslikum osa jutustab lindpriidest hulkuritest (pagenud pärisorjad, vaesunud väikeaadlikud, palgata jäänud sõdurid, poliitilistel või usulistel põhjustel tagakiusatud üliõpilased). See on mõjutanud hilisemate poetide, sh Endre Ady (1877–1919) loomingut.

Suulise pärimuse mõju kirjandusele kasvas romantismi ajal. XVIII sajandi lõpus alanud rahvaluulekogumine tipnes XIX sajandi keskel. Kurutsilaulud avastas taas Kálmán Thaly ja Székely (Transilvaania ääremaa, võrreldav Karjala või Setuga) rahvaballaadid publitseeris esmakordselt János Kriza kogumikus „Metsroosid” (*Vadrózsák*, 1863).

XIX sajandi keskpaiku muutus ungari kirjandus realistlikumaks. Algas rahvaromantismi ajastu, mille poolitas 1848–1849. aasta revolutsioon. Perioodi esimesel poolel pöörati rohkem tähelepanu lüürilise mina ja maailma (inimese ja ühiskonna) suhetele. Keskseks luuletajaks sai Sándor Petőfi. Teisel poolel — pärast vabadusvõitluse lüüasaamist ja Austria absolutismi tugevnemist — tekkis teatud resignatsioon, mis kestis kaksikmonarhia loomiseni (1867). Luule tegeles rohkem üksikisiku võimaluste ja kõlblusprobleemidega. Selle ajajärgu võimekaimaks esindajaks tõusis János Arany.

Aranyi päritolus on ühisjooni Adyga. Mõlemad sündisid geograafilistel ja sotsiaalsetel piirialadel: ühelt poolt Transilvaania ja päris-Ungari, teiselt poolt talurahva ja aadli vahelisel. Kuigi Aranyi isa oli puruvaene Bihari talupoeg Nagyszalonta väikelinnast, põlvnes perekond põlisest haidukisooist. Selle oletatava aadlipäritolu suutis tõestada alles János Aranyi poeg László, kes avaldas 1889. aastal Aranyite vapi ja aadliüriku. Osa perekonna konservatiivsest ja patriarhaalsest loomusest päris kindlasti ka János, kelle eraelu möödus suuremalt jaolt laitmatu ametniku ja koolmeistrina.

Erinevalt Adyst, kes elas kogu elu boheemlikult, pidas Arany boheemlasena vastu vaid

paar kuud (1836), jättes kuulsa Debreceni kalvinistliku kolleegiumi pooleli ja proovides oma kunstiannet rändnäitlejana nagu Petőfi. Arany loobus teatritööst, kui jõudis äratundmisele, et vaimse sõltumatuse tagab ainult majanduslik kindlustatus. Hirm vaesuse ees, säästlikkus ja varakogumiskirg, aga ka tugev enesedistsipliin ja harukordne taiplikkus igal alal saatsid teda surmani. Nii ostis Arany aeg-ajalt maid kokku ja kaubitses nisuga. XX sajandi õpetatud poeet Mihály Babits on Aranyt nimetanud lausa „geeniuseks väikekodanlase maskis”.

Pärast kodupaika naasmist sai Aranyist õpetaja. Et abielluda 1840 kohaliku advokaadi vaese sohitütre Julianna Ercseyga — kellest sai talle eluks ajaks truu ja toetav kaasa — pidi ta koolmeistriametis vahetama kirjutajatöö vastu, mis hõlmas tänapäeva mõistes ka notari ja maamõõtja kohuseid. On lausa ime, et Arany jõudis üksluise töö ja perekonna kõrvalt lugeda ning lugemise kõrvalt kirjutada. Ta luges ööd läbi nii poliitilisi lehti kui ka kirjandusklassikat, õppis inglise keelt Shakespeare’ilt, prantsuse keelt Molière’ilt, ladina keelt Vergiliuselt ja kreeka keelt Homeroselt. Loomulikult tekitas vastuolu füüsilise ja vaimse elu vahel temas pidevalt tugevaid kahtlusi ja sisepingeid, millele hiljem lisandus kohanematus suurlinnaeluga.

Aastail 1851–1860 töötas János Arany Nagykörösis gümnaasiumiõpetajana. Sealt kutsuti ta Pesti, kus ta juhatas Kisfaludy Seltsi ja toimetas kirjandusajakirju Szépirodalmi Figyelő (Ilukirjanduslik Vaatleja) ja Koszorú (Pärg) aastani 1865, mil teda tabas ränga löögina tütre Juliska surm. Samal aastal valiti Arany Ungari Teaduste Akadeemia sekretäriks ja viis aastat hiljem peasekretäriks. 1877 pani ta töökoorma maha ja veetis elu lõpu peamiselt sanatooriumis — Margiti saare „tammede all”. Sel saarel, mis on kui roheline oas keset suurlinna, kirjutas Arany oma kauneimad hilisluuletused ja -ballaadid, mis moodustavad „Sügislilled” tsükli (1877). Ta kirjutas selle pigem iseendale kui avaldamiseks. Pärast 1867. aastat ei kõitnud enamikku ungarlasi enam rahvus- ja kõlblusküsimused. Jõudsalt areneva majanduse ja kasvava heaolu ajal oli publik Aranyi unustanud. Seetõttu ilmusid „Sügislilled” tervikuna alles postuumselt, László Aranyi publitseerituna.

Kõik ungari kirjanduslood nimetavad Aranyt rahvalik-rahvusliku (*népies-nemzeti*) suuna esindajaks. See on omapärane vahevorm Vörösmarty aegse kõrgromantismi ja realismi vahel. Kirjandus hakkab kõigist vanadest ja rahvapärastest teemadest — rahvuslikust minevikust, talupoegade elust ja sellega tihedalt seotud loodusest — huvituma eeskätt neil aegadel, kui on vaja säilitada traditsioone ja võidelda millegi uue ja vaenuliku vastu. Ungaris oli pärast 1849. aastat suurimaks ohuks ülemklassi saksastumine.

Arany leidis oma rahvapärase stiili tänu Petőfile, kellega sai heaks sõbraks. Mõlemad poeedid hindasid kõrgelt teineteise loomingut. Nende sõprus kestis vaid kaks aastat. Kui Petőfi 1849 vabadusvõitluses langes, jätkas Arany tema elutööd.

Arany on jäänud ungari kirjanduslukku eeskätt oma värssseepikaga, mis juba ainuüksi oma vormi poolest oli juba XIX sajandi keskel üsna rahva- ja vanapärane. Tema peateosed on ajaloolised eeposed: sangaritriloogia „Toldi” (1846), „Toldi õhtu” (*Toldi estéje*, 1847–1848) ja „Toldi armastus” (*Toldi szerelme*, 1879) ning hunniteemaline „Buda surm” (*Buda halála*, 1863). Tuntud on ka Aranyi poeemid („Rózsa ja Ibolya”, „Murányi piiramine”, „Püha László rohi”, „István Losonczi”, „Katalin”, „Esimene vargus” jt) ning koomilised värssjutustused („Kadunud põhiseadus”, „Nagyida mustlased”, „Jókai saatan” jt), samuti lüürika (nimetagem vaid väga loodustundlikku luuletust „Perekonnaring”, 1851).

Arany on ka ungari tõlkekirjanduse esimene suurkuju (tõlkinud Shakespeare’i „Hamleti”, „Suveöö unenäo” ja „Kuningas Johni” ning Aristophanese komöödia „Linnud”). Tõlkima õhutas teda István Szilágyi, kolleeg Nagykörösi gümnaasiumist, kes vallalisena mõnda aega Aranyte pool lõunatas. Temalt õppis Arany inglise keelt ja omandas anglofiilse hoiaku. Aranyi teoreetilistest artiklitest mainigem kahte: „Ungari rahvalaul kirjanduses” ja „Ungari rahvuslikust värssisüsteemist”. Arany jääb värsiõpetuse ajalukku taktilis-rõhulise värssisüsteemi avastajana. Varem peeti — mõne autori, nt John (János) Lotzi või Jaak Pöldmää

teooria pidas hiljemgi — ungari rahvalaulude ja osa kunstluule värssi lihtsalt silbiliseks.

Tavalise madjari teadvuses seisab Aranyi nime ja ballaadi mõiste vahel peaaegu võrdusmärk. Aranyi ballaadid on nii sisult kui vormilt väga mitmekesised, erinedes üksteisest värsimõõdu ja keelekasutuse poolest. Mõne lugulaulu ballaadsus on vaieldav, nt liigse monoloogilisuse või tugeva koomika tõttu. Ágost Greguss (1825–1882) on osa ballaade pidanud dramatismi nappuse tõttu pigem romanssideks. Arany tahtis oma ballaadidega tugevdada ungarlaste rahvustunnet, kuid need kajastavad ka tema võitlust oma sisemise ebakindlusega. Teravapilguline kriitik ja kirjandusloolane Antal Szerb kirjutab, et „Arany oli kutsutud oma rahvust itkema nagu Ossian”. Nutta ja samas julgustada — mis žanr sobiks selleks paremini kui ballaad?

Esimeseks ungari kunstballaadiks peetakse Ferenc Kölcsey (1790–1838; Ungari hümnisõnade looja) Schilleri-jälgenduslikku teost „Róza” (1814). Ka komöödiakirjanikuna kuulsaks saanud Károly Kisfaludy (1788–1830) ballaadid ja romansid lähtusid saksa eeskujudest. Nn reformiajastu ballaadikultust näitab tõik, et 1837–1839 korraldas Kisfaludy Selts iga-aastase ballaativõistluse etteantud ajaloolisel teemal. Aranyi-eelsed ballaadid — ka Gergely Czuczor'i (1800–1866), Mihály Vörösmarty (1800–1855) ning János Garay (1812–1853) omad — on enamasti valmis loo värsivormis ümberjutustused — vahel ladusamad, vahel konarlikumad, kuid ikka ilma dramaatilise pingeta.

Aranyi ballaadid tähendasid uut kvaliteeti. Neis sulasid kodu- ja välismaise rahvaballaadi mõjud saksa ja reformiaegse ungari kunstballaadi õpetustega ning mõttesisu värsivormiga kokku lahutamatuks tervikuks. Arany oli tähtsamaid žanri uuendajaid Euroopas. Algul võttis ta eeskju välismaa autoritelt (Macpherson, Goethe) ja vähestest Ungari tasandiku rahvaballaadidest, kuid tutvus peagi ka iidsete Székely ballaadidega, mis oma sünge maailmavaate, katkelise esituse, tahumatu keele ja hooga, pööreterikka süžee meenutavad šoti omi, kuid ilma salapärase hämaruse ja müütiliste olenditeta. Székely rahvalaulude sisu on tutvustanud J. Faragó ülevaates „Ungari rahvaluule” (Looming 1923, nr 6, lk 438).

Aranyi rahvapärastust on Greguss näinud juba värsivormis, kuid see üksi tähendab vähe, sest ungari rahvaluule tunneb palju erinevaid värssi- ja stroofivorme. Kuid Arany on rahvaluulest laenanud rohkemgi, mis tõlkes läheb kaotsi või jääb märkamatuks. „Klára Záci” read *Läheb kuninganna, / läheb kirikusse* mõjuvad nii, nagu oleksid nad pärit rahvaballaadist „Ilonácska Györgikével” (Ilonake Györgikesega). „Maisilüdimise” värss *pehmeid jalgu tüükad veel ei piinanud* meenutab jälle rahvaballaadi „Szedri báró Mariska” (Paruness Mariska Szedri).

Aranyi ballaade jagatakse nelja rühma: ajaloolisteks, talupoja-, romantilis-fantastilisteks ja suurlinnaballaadideks. Lõviosa lugulaule on sündinud ajavahemikus 1847–1858 (peamiselt Nagykörösis), aga üheksa kõige uuenduslikumat ja mõistatuslikumat alles 1877. aastal. Aranyi kaks esimest ballaadi kuuluvad talupoja-, kaks viimast suurlinnateemaliste hulka, kuid kõige kuulsamaks sai ta ajalooballaadidega. Arany ammutas aine enamasti rahva minevikust, eelistades raskeid perioode: XIV–XV sajandit, Anjou dünastia ning Hunyadite aega ja Türgi okupatsiooni, mis meenutasid tema kaasaja surutist. Aranyi ajalooballaadide hulgast tõuseb esile Hunyadi-tsükkel.

Publik võttis Aranyi varasemad ballaadid vastu sama vaimustunult nagu kolmesaja aasta eest Inglismaal, kus see žanr muutus lausa massikultuuri fenomeniks (tänavakirjanduseks). Võimalik, et just jälgendajate tulv sundis meistri mõneks ajaks loobuma seda viljelemast. Alles „Sügislilledes” leidub üheksa uut ballaadi, nende seas esimesed ungari suurlinnaballaadid „Sillaõnnistamine” ja „Kahevõitlus”.

János Arany oli intellektuaalne luuletaja, kelle peamine inspiratsiooniallikas oli Euroopa kultuur. Ta ei häbenenud jälgendada kedagi, vaid pidas seda parimaks õppimisviisiks. Seetõttu lähenes tema loomismeetod puhuti klassitsismile. Õpetatud poeedina on Arany

käsitlenud ka ballaaditeooriat. Tema järgi on ballaadi loomus see, et ta „mitte *fakte*, vaid faktide *mõju* tundemaailmale, mitte kurba lugu, vaid selle traagikat väljendab võimalikult tugevasti. Faktidest ja lisandustest enestest nagu aeg, koht ja situatsioon võtab ta ainult niipalju, kui on *möödapääsmatult* vaja, ainult niipalju *kehast*, kui *hinge* kujutamine vältimatult nõuab” (1861). Ka László Imre väidab, et ballaadi olemuseks polnud algselt tegelaste ja sündmuste iseloomustamine, sest need olid kõigile tuntud.

Inimesena oli Arany veidi arglik ja kinnine, seltskonnas vaikis või piirdus anekdootidega, eelistades tähtsaid asju ajada kirja teel. Antal Szerbi sõnutsi oli ta ungari kirjanduse üksildane hiiglane, kes tundis end linnatsivilisatsioonis kodutuna.

Aranyi teoseid on võõrkeeltesse — ka eesti keelde — tõlgitud vähem kui Petőfi omi. Kuigi nii Julius Mark kui ka Ants Murakin on pühendanud talle lõigu oma ungari kirjanduse antoloogia eessõnast (vastavalt 1914 ja 1937, esimene üllataval kombel põhjalikumalt), ei leidu neis antoloogias ainsatki Aranyi-eestindust. Mullu Tartu Hungaroloogia Vihikute sarjas ilmunud ungari kirjanduse valimikus on siinkirjutaja püüdnud tõlkida „Walesi barde”. Aranyi 180. sünniaastapäeva ja „Sillaõnnistamise” 120. sünnipäeva puhul on ta avaldanud tutvustava artikli „Mõni sõna kõige ungarlikumast ungari kirjanikust” ja selle ballaadi tõlke (Sirp, 22. august 1997, lk 6–7). Meie lahetagused naabrid võivad lugeda nii „Toldit” kui „Toldi õhtut” Otto Mannineni meisterlikus tõlkes (1927, 1937). „Emand Ágnesi” soomendas juba Arvid Genetz („Aune”, 1881).

Aranyi ballaadide kommenteerimisel olen kasutanud peamiselt kolme allikat:

1. Arany János: Balladák / „Őszikék”. Gondozott szöveg. A kötetet szerkeztette, a szöveget gondozta és a jegyzeteket összeállította Kerényi Ferenc. IKON Kiadó, [Budapest] 1993 (Matúra klasszikusok).

2. Arany János balladái. Magyarázza Greguss Ágost. 3. bővített kiadás. Franklin-társulat, Budapest 1900.

3. Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. 6. kötet: a magyar irodalom a XIX. század második harmadában. Budapest 1933.

Täna abi eest Eesti Kultuurkapitali, tõlkija Ene Asu-Õunast, Tartu Ülikooli ungari keele lektorit dr Péter Pomozit ja Budapesti Loránd Eötvösi Ülikooli õppejõudu László Gergyet.

Sander Liivak